(મિડલ શાળાઓ માટે)

ત્રિવેદિ વાચનમાળા—

પુસ્તક ત્રીજું

લેખક:—રા. રા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી.
પ્રોફેસર અંગ્રેજી?. નવાનગર નિમેલા.

પ્રકાશક:—એમ. સી. કોઠારી, રાવપુરા ટાવર પાસે
વડોદરા

(બ્રિટિશ શાળાઓ માટે)

ત્રિવેદિવાચનમાળા–

પુસ્તક ત્રીજું

લેખકો

રાવ બહાદુર કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી,

બી. એ.,

વાનપ્રસ્થ પ્રિન્સિપલ, પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ–અમદાવાદ

અને

અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,

એમ. એ., એલ એલ. બી.,

નૈતિક ને માનસિક તત્ત્વજ્ઞાનના અને ગુજરાતીના પ્રોફેસર,

વડોદરા કૉલેજ–વડોદરા

પ્રકાશક

એમ. સી. કોઠારી,

કાપડી પોળ, રાવપુરા–વડોદરા

પહેલી આવૃત્તિ: ૧૯૨૩

મૂલ્ય ૦–૬–૬

સુરત—ચૌટાના પૂલ ઉપર આવેલા "**સુરત સિટિ**" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં **ઠાકોરદાસ માનસિંહે** છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના

આ પુસ્તકમાં બાળબોધ (નાગરી) લિપિનું જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે. ૧૯મા પાઠ પછી એ લિપિ ને તેને મળતી ગુજરાતી લિપિ આપી છે. અઘરા જોડાક્ષરો પણ બાળબોધ લિપિમાં કેવી રીતે લખાય છે તે દર્શાવ્યું છે.

આ પુસ્તકમાં પાઠ ૨૦માથી તમામ કવિતાના પાઠો નાગરી લિપિમાં આપ્યા છે.

શિક્ષકે વખતે વખતે એ લિપિમાં ‘ શ્રુતલેખન ’નો વિષય લેવો.

પાઠોની સમજુતી પુસ્તકને અન્તે આપી છે.

સુરત
જુલાઇ, ૧૯૨૩

કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી
અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી

અનુક્રમણિકા

પુસ્તક ત્રીજું

૭મા એડ્વર્ડ

પુસ્તક ત્રીજું

પાઠ ૧લો

૭મા એડ્વર્ડ

ભલાં મહારાણી વિક્ટોરિઆ દેવલોક પામ્યાં પછી તેમના વડીલ કુંવર ૭મા એડ્વર્ડ ગાદીએ બેઠા. એમની ઉમર તે વખતે ૬૦ વર્ષની હતી.

એમના પિતા બહુ વિદ્વાન હતા. તેઓ ઘણા હોશિયાર હતા અને સ્વભાવે શાંત અને ઠાવકા હતા. પિતાના એ ગુણો એમનામાં ઉતર્યા હતા.

માતપિતાની દેખરેખ નીચે તેમને બહુ ઉમદા કેળવણી મળી હતી. તેમણે દુનિયાના ઘણા ભાગમાં મુસાફરી કરી જુદા જુદા દેશોની સારી માહિતી મેળવી હતી. આપણા દેશની પણ તેમણે મુલાકાત લીધી હતી ને મોટાં મોટાં શહેરોમાં ને દેશી રાજ્યોમાં તેઓ ફર્યા હતા.

તેઓ પાટવી કુંવર હતા ત્યારે એક જાણવા જોગ બનાવ બન્યો હતો. એક દિવસ તેમણે એક નાના

છોકરાને રાજમહેલ આગળ ડુસકે ડુસકાં ભરીને રોતો જોયો. તેમણે પહેરેગીરને આનું કારણ પૂછ્યું. તેણે કહ્યું, એ છોકરાને મહારાણી વિકટોરીઆનાં દર્શન કરવાં છે; પણ એ કંઈ બને?

પાટવી કુંવર એવા દયાળુ હતા કે તેમણે તે છોકરાનો હાથ ઝાલી કહ્યું, ચાલ, હું તને મહારાણી પાસે તેડી જાઉં. એમ કહી તેમણે તે છોકરાને મહારાણીનાં દર્શન કરાવ્યાં. છોકરો રાજી થયો. મહારાણીએ તેને હરખથી એક નાની ભેટ આપી ને મીઠાં વચન કહી વિદાય કર્યો.

ભલાં મહારાણી ને ભલા કુંવર ચાલ્યાં ગયાં છે, પણ તેમનાં ભલાં કામ તેમની પાછળ રહ્યાં છે.

મહારાણી વિકટોરીઆની તબીઅત ઠીક નહોતી ત્યારે રાજ્યનાં કામ તેઓ કુંવર એડ્વર્ડને સોંપતાં. આથી તેમને રાજ્યના કારભારની સારી તાલીમ મળી હતી. 'હું મારાં માતુશ્રીને પગલે પગલે ચાલીશ,' એમ તેમણે ગાદી પર આવ્યા પછી જાહેર કર્યું હતું, તે ખરું પડયું છે.

તેઓ શાહજાદી એલેક્ઝૅન્ડ્રાની સાથે પરણ્યા હતા. તેમનો રાજ્યાભિષેક બહુ દબદબાથી થયો હતો.

ગાદીએ બેઠા પછી બે વર્ષ રહીને તેમણે યુરોપ

ખંડના જુદા જુદા દેશોમાં મુસાફરી કરી અને ત્યાંના રાજાઓ સાથે મિત્રાચારી કેળવી. તેમની કોશીશથી દુનિયામાં સલાહશાંતિ ફેલાઈ, તેથી તેમનું નામ 'સલાહ ફેલાવનાર એડ્વર્ડ' તરીકે જાણીતું થયું છે.

એક વખત તેઓ ફ્રાન્સ ગયા હતા ત્યારે ત્યાં જાણવા જેવી હકીકત બની હતી. એક જગા લગાર કાદવવાળી હોવાથી મહારાજાના પગ ન બગડે માટે તે પર કપડું પાથરવામાં આવ્યું હતું. મહારાજાની નજર તે કપડા પર ગઈ. તેમને તે દેશનો જૂનો થઈ ગએલો વાવટો હોય એમ લાગ્યું. આથી તે કપડું ખસેડી નાંખી તેઓ તેને નમ્યા. ફ્રાન્સની પ્રજા આ ઉપરથી તેમને ઘણું ચહાવા લાગી. આવાં નાનાં નાનાં કામથી માણસના ગુણો દીપી નીકળે છે.

૭મા એડ્વર્ડ રાજા ફક્ત ૭ વર્ષ રાજ્ય કરવા નસીબદાર બન્યા. રાજ્યના છેલ્લા ભાગમાં તેઓ ઘણા દહાડા મંદવાડથી પથારીવશ હતા. તે દર્મિયાન પણ તેઓ રાજકાજ કર્યા કરતા હતા. તેમને આરામ લેવાની સલાહ આપવામાં આવી, પણ તે તેમણે લેખવી નહિ. તેમના છેવટના શબ્દો આ પ્રમાણે હતાઃ–" ના, હું કામ કરતો રહેવાનો નથી. હું છેવટ સુધી કામ કરીશ."

પાઠ ૨જો

ચતુર છોકરો ને ચોર

એક દિવસ એક ગામના સીમાડામાં કુવા પાસે પાંચછ છોકરા રમતા હતા. તેમના ગળામાં ને હાથે સોનાનાં ઘરેણાં હતાં.

એવામાં ત્યાં એક માણસ આવી ચઢયો. તે ઘણો બિહામણો હતો. તેને જોઈને છોકરાઓ બીધા. પણ તેમનામાં એક ઘણો ચતુર હતો. તેને લાગ્યું કે આ કોઈ ચોર હશે. તેણે હિંમત પકડી. કુવા પાસે જઈ તે છાતીફાટ રોવા લાગ્યો.

ચોરે પૂછયું, અલ્યા, તું શા માટે રડે છે?

તેણે ગળગળતે સાદે કહ્યું, ભાઈ! તમે ભલે અહિં આવી ચઢયા. આ છોકરાએ મારો કીમતી હાર કુવામાં નાંખી દીધો છે. હું ઘેર જઈશ ત્યારે મારાં માબાપને શો જવાબ દઈશ, તેની ફીકરથી મને રોવું આવે છે. મને તે કાઢી આપશો તો મારા પિતાજી પાસે હું તમને ઇનામ અપાવીશ.

તે છોકરાની કાંતિ ને બોલવાની રીત પરથી ચોરને તેના કહેવા પર વિશ્વાસ બેઠો. તેણે વિચાર્યું

કે છોકરો ખાનદાન જણાય છે. હાર ઘણો કીમતી હોવો જોઈએ. એમ લોભે લપટાઈ, કુવા પાસે પોતાનાં લુગડાં ઉતારી, કુવામાં ઉતરવા તૈયાર થયો.

ચોરે કુવામાં ઉતરવા માંડયું એટલે પેલા ચતુર છોકરાએ આંખની ઇસારતથી બીજા છોકરાઓને નસાડી મૂકયા. પછી પોતે ચોરનાં લુગડાં લઈ સટકી ગયો.

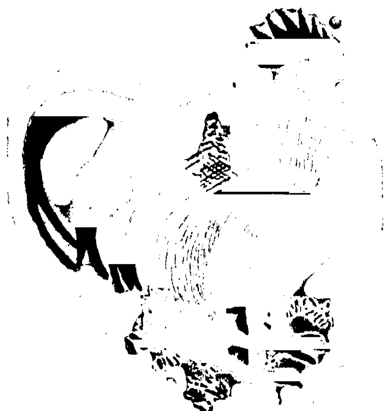
કુવામાં હાર પડયોજ નહોતો એટલે ચોરને તે શેનો જડે ? ફાંફાં મારી તે બહાર આવ્યો તો ત્યાં તેણે એકે છોકરો કે પોતાનાં લુગડાં જોયાં નહિ. હવે તે સમજ્યો કે હું ઘણાંને છેતરી મારૂં કામ કરૂં છું, પણ મને પણ છેતરે એવાં આ દુનિયામાં છે ખરાં.

પાઠ ૩ જો

કૂકડો

મળસકું થતાં પહેલાં ચારપાંચ વાગે 'કૂકડે કુળીક' એવા શબ્દ તમારાંમાંનાં ઘણાંએ સાંભળ્યા હશે. એ શબ્દ કૂકડાના છે. એનો ઉકાર, પહેલો

ટૂંકો, પછીનો લાંબો, અને ત્યાર પછીનો તેથી પણ લાંબો હોય છે.

કૂકડાને બોલતો સાંભળી અગાઉના વખતમાં વિદ્યાર્થીઓ ઊઠતા અને નાહીધોઈ ભણવા માંડતા. તમારે પણ દરરોજ વહેલા ઊઠવાની ટેવ પાડવી.

એ પક્ષી વસ્તીમાં તેમજ ખેતરમાં ને વગડામાં માલમ પડે છે. જંતુઓને ખાઈ જઈ પાકને થતું નુકસાન એ અટકાવે છે. મીઠા અવાજથી એ આપણને આનંદ આપે છે.

આપણે કૂકડાને મરઘો પણ કહી છીએ. બધાં કૂકડાં સરખાં હોતાં નથી. કેટલાંક મોટાં ને કેટલાંક

નાનાં હોય છે. તેમનાં શરીર પીંછાંથી ઢંકાએલાં હોય છે. પીંછાં જુદા જુદા રંગનાં હોય છે.

કૂકડાંની પાંખ ટૂંકી હોય છે, તેથી તેઓ બહુ ઊંચે ઊડી શકતાં નથી. થોડેક ઊડ્યા પછી તેમને આરામ લેવો પડે છે. તેમની પૂંછડી ટૂંકી ને ભરાઉ હોય છે. કૂકડીની પૂંછડી કરતાં કૂકડાની પૂંછડીમાં વધારે પીંછાં હોય છે.

કૂકડાનું માથું નાનું હોય છે. તેને મથાળે કલગી હોય છે. તેની ચાંચ ટૂંકી, કઠણ, ને તીણી હોય છે. એના ઉપલા ભાગમાં બે છિદ્ર હોય છે, તે નાકની ગરજ સારે છે. બીજાં બધાં પક્ષીની પેઠે એને પણ દાંત હોતા નથી.

કૂકડાની આંખ મોટી ને ચકચકતી હોય છે. એની નજર તીણી હોય છે. એના કાનની ઇંદ્રિય પીંછાંમાં ઢંકાઈ ગએલી હોય છે.

પંખીને દાંત હોતા નથી, તેથી તે અનાજ કે ફળ આખું ગળી જાય છે. ગાય કે ઘેટાની પેઠે તે વાગોળતું નથી.

કૂકડાના પગ જાડા ને જબરા હોય છે. દરેક પગે ચાર આંગળાં હોય છે; ત્રણ મોટાં, આગળ

ને એક નાનું, પાછળ. દરેક આંગળે લાંબા ને ગોળ નખ હોય છે. એ વડે તે જમીન ખોતરી, ખોરાક શોધી કાઢે છે.

કુકડાં થોડુંજ ઊડે છે. રાતે તેઓ ડાળી પર આરામ લે છે કે એક પગ પર ઊભાં રહી ઊંઘે છે.

મરઘી ઇંડાં મૂકી તેને પોતાના શરીરની ગરમીથી સેવે છે. ઇંડાંને તે પોતાની પાંખમાં સંતાડે છે. મરઘીને પોતાનાં ઇંડાં એટલાં બધાં વહાલાં હોય છે કે તેના બચાવને માટે તે પોતાનો જીવ પણ આપે છે. માતાને પોતાના બાળક પર કેવું વહાલ હોય છે !

પાઠ ૪થો

કસરતનું જોમ

છપ્પો

હોય કસરતી જંન, તંન તેનૂં તસતસતૂં,
રહે ખુશીમાં મંન, વદન પણ શોભે હસતૂં,
કરવા એ આતૂર, શુરાતનકેરી વાતો,
હિંમતથી ભરપૂર, કામ સહુમાં હરખાતો,

રગ રગે જોર પસરી રહ્યું, ચરણતળે ધરણી ધ્રુજે,
ન ખમાય કશો અન્યાય ને, અન્યાયને હણવા ઝુઝે. ૧

કર કસરતનો શોખ, રોગ નહીં નામે નડશે,
કર કસરતનો શોખ, ભોગમાં લ્હેજત પડશે,
કર કસરતનો શોખ, જોગ સહુ જોરસે મળશે,
કર કસરતનો શોખ, ક્રોડ તનનાં દુખ ટળશે,
રે કરૂં વખાણજ કેટલાં, શરીરની કસરતતણાં,
નહીં ઉણું રાખે એ તો કશું, વિજયચિત્ત શાંતી વસે. ૨

વિજયાશંકર (ફેરફાર સાથે)

પાઠ ૫ મો

ઝાઝા હાથ રળીઆમણા

એક ઝાડ પર ચકલો ને ચકલી પોતાનાં બચ્ચાં સાથે રહેતાં હતાં. એક દિવસ એક હાથી ત્યાં આવી ચઢયો. તેણે તે ઝાડને ખૂબ હચમચાવ્યું અને જે ડાળી પર ચકલો, ચકલી, ને તેનાં બચ્ચાં હતાં, તે ડાળી તોડી પાડી.

નસીબને જોગે ચકલોચકલી બચી ગયાં, પણ બાપડાં બચ્ચાં છુંદાઈ મુઆં. આથી ચકલાચકલીને હાથી પર વેર લેવાનું મન થયું. એક લક્કડખોદ પક્ષી તેમનો મિત્ર હતો, તેને તેમણે પોતાની વાત કહી. તે પક્ષીએ કહ્યું, બહુ સારૂં. મારે એક માખી મિત્ર છે, તે બહુ મધુર ગાય છે, તેની પણ મદદ આપણે લઈએ. એમ કહી તે લક્કડખોદે તે માખીને બધી વાત કહી, તેની મદદ માગી. માખી બોલી, મારે એક દેડકો દોસ્ત છે, તેને પણ આપણા કામમાં મદદ કરવા હું કહીશ.

આ પ્રમાણે, ચકલોચકલી, લક્કડખોદ, માખી, ને દેડકો ભેગાં થયાં. તેમણે મસલત કરી નીચે પ્રમાણે તદબીર રચી. બપોરે હાથી ઝાડ નીચે આવે એટલે માખીએ મીઠે અવાજે ગણગણ કરવું. આથી ગાયનની લહેરમાં હાથી ઊંઘતો થઈ જશે. પછી તરતજ લક્કડખોદે તેની બંને આંખ ફોડી નાંખવી. એ દર્મિયાન, દેડકાએ એક મોટો ખાડો હોય એવા કિનારા પાસે તળાવમાં ડેં ડેં કરવું, એટલે હાથી શબ્દ સાંભળી, તરસનો માર્યો તળાવ તરફ દોડશે અને ખાડામાં પડી મરણ પામશે.

આ પ્રમાણે બપોરે હાથી ઝાડ આગળ આવ્યો, એટલે માખીએ મીઠે અવાજે ગણગણાટ શરૂ કર્યો. આથી હાથી ઊંઘની લહેરે ચઢયો, એટલે લક્કડખોદે આવી તેની બે આંખો ફોડી નાંખી. પાસેના તળાવમાં દેડકાએ ડેં ડેં કરવા માંડયું. તે સાંભળી, તાપ અને તરસથી અકળાઈ હાથીએ તે શબ્દ જ્યાંથી આવતો હતો તે તરફ દોડવા માંડયું. તે કિનારા તરફ ધસ્યો, પણ આંખ ફૂટેલી હોવાથી કિનારા પાસેનો ખાડો તે જોઈ શકયો નહિ. આ રીતે તે ખાડામાં પડી મરણ પામ્યો.

હાથી જેવા મોટા જાનવરનો પણ ચકલાચકલી,

દેડકા, માખી, ને લક્કડખોદ જેવાં નાનાં પ્રાણીઓએ ભેગાં થઈ ઘાટ ઘડચો. ઝાઝી કીડી સાપને તાણે છે. સંપથી સાધારણ માણસો પણ જબરા દુશ્મનની સામા ટક્કર ઝીલી શકે છે ને તેને હંફાવે છે. તમે હળીમળીને સંપે ચાલશો તો તમને કોઈ હેરાન કરી શકશે નહિ.

અનુષ્ટુભ્

નાના પણ ઘણા જીવો, સંપથી વિજયી ફરે;
જુઓ ઝાઝાં મળી જોડે, હાથીનો જીવ સંહરે.

પાઠ ૬ટ્ઠો

દીવાળીના તહેવારો, ભાગ ૧ લો

આસો વદ તેરસથી કાર્તક સુદ બીજ સુધી દીવાળીના તહેવારો આવે છે.

આસો વદ અમાસને દીવાળીનો દિવસ કહે છે. તે દિવસે વેપારીઓ હિસાબના ચોપડા પૂજે છે. આ તહેવારોમાં છોકરાઓ ફટાકા, કોઠી, બપોરીઆં, ને બીજું દારૂખાનું ફોડી રાજી થાય છે. બૈરાં સવારે

આંગણાંમાં સાથીઆ પૂરે છે. લોકો ચોકૂખાં સારાં કપડાં પહેરે છે.

દીવાળી એટલે દીવાની હાર. દીવાળી પર ઘેરે ઘેર દીવાની હાર સળગાવવામાં આવે છે.

આસો વદ ચૌદસને કાળી ચૌદસ અથવા નરક-ચતુર્દશી કહે છે. શા પરથી આમ કહેવાય છે તે જાણ્યાથી દીવાળીના સંબંધમાં તમે જાણવા જોગું શીખશો.

પૃથ્વીએ દેવતા પાસે વરદાન માગ્યું હતું કે મને એવો પુત્ર આપો કે કોઈ એની બરોબરી કરી શકે નહિ ને કોઈ ને હાથે એ મરે નહિ. દેવતાઓએ રાજી થઈ પૃથ્વીને વરદાન આપ્યું કે માત્ર શ્રીકૃષ્ણ એને મારી શકશે. પછી નરકાસુર જન્મ્યો. બધા રાજાઓને એણે હરાવ્યા ને સોળ હજાર એક સો કન્યાઓનું હરણ કર્યું. એણે ઇંદ્રને પણ હરાવ્યો. તે પરથી ઇંદ્રે કૃષ્ણને વીનવ્યા કે નરકાસુરને મારો. આથી કૃષ્ણે નરકાસુર જોડે લડાઈ કરી. તેમણે કાળી ચૌદસની પાછલી રાતે તેને મારી નાંખ્યો ને બધી કન્યાઓને બંદીખાનામાંથી છોડવી પૃથ્વી પર આનંદ ફેલાવ્યો.

દીવાળીના તહેવારોના સંબંધમાં બીજું પણ જાણવા જેવું છે. અગાઉ બલિ નામનો એક ઉદાર રાજા હતો. ઇંદ્રને બીક લાગી કે રખેને એ મારૂં ઇંદ્રાસન લે. તેથી તેણે તપ કરી વિષ્ણુને રાજી કર્યા ને વિષ્ણુએ રાજી થઈ બલિરાજાને હરાવ્યો.

વિષ્ણુએ પહેલાં વામનજીનું એટલે ઠીંગણા માણસનું રૂપ લીધું, પછી બલિરાજાની પાસે જઈ તેની જાચના કરી. બલિએ કહ્યું કે માગો; જે માગશો તે આપીશ. વામને કહ્યું, મારે માત્ર મારાં ત્રણ પગલાંમાં માય એટલી જગા જોઈએ છે, તે આપો. બલિએ કહ્યું, વધુ માગો. આટલુંજ શું માગ્યું ? વામને કહ્યું, બ્રાહ્મણને લોભ ન શોભે; મારે આટલુંજ બસ છે.

પછી વામનજીએ બહુજ મોટું રૂપ લીધું. પહેલું પગલું તેમણે પૃથ્વી પર મૂક્યું, બીજું આકાશ પર, ને ત્રીજું બલિ રાજાના માથા પર મૂક્યું. આ રીતે તેમણે તેને પાતાળમાં ચાંપી દીધો.

આ ત્રણ પગલાં આસો વદ તેરસ, ચૌદસ, ને અમાસને દહાડે ભરાયાં હતાં. કાર્તક સુદ પડવાને દહાડે બલિરાજાનો પાતાલમાં રાજ્યાભિષેક થયો.

બલિની ઉદારતાથી ને તેના સાચાપણાથી વિષ્ણુ રાજી થયા ને તેમણે બલિરાજાને કહ્યું કે હે રાજા! તારૂં કલ્યાણ થાઓ! તું માગીશ તે હું આપીશ, માટે કંઈ પણ માગ.

બલિએ કહ્યું, હે દેવ! આપે ત્રણ દહાડામાં ત્રણ પગલાં ભરી મને હરાવ્યો, તે દહાડા બલિરાજાના દહાડા કહેવાઓ! જે લોકો આ ત્રણ દહાડા દીવા કરે તેના ઘરમાં લક્ષ્મી હમેશ રહો! મારા ત્રણ દહાડામાં જેના ઘરમાં અંધારૂં રહે તેના ઘરમાં ગરીબાઈ રહો! વિષ્ણુએ કહ્યું, તેમ થાઓ!

હિંદુ લોકો ત્રણ દિવસ દીવા કરી આનંદ કરે છે, તેનું કારણ આ પરથી તમે સમજી શકશો.

પાઠ ૭મો

દીવાળીના તહેવારો, ભાગ ૨જો

બાળકો! દીવાળીના તહેવારોના સંબંધમાં ગયા પાઠમાં તમને ઘણું જાણવાનું મળ્યું. હિંદુ લોકો તે દિવસો ઓચ્છવમાં ગાળે છે. તેમનું માનવું એવું છે કે તે ત્રણ દિવસ લક્ષ્મી તેલમાં રહે છે ને

ગંગા જળમાં રહે છે. હિંદુ લોકો વહેલા ઊઠી તેલથી શરીર ચોળી નહાય છે.

દીવાળીની રાતે હિંદુ ઘરોમાં લોકો "આજ દીવાળી, કાલ દીવાળી, દીવાળીનું મેરિયું," એમ બોલી મેરિયું અથવા દીવો ફેરવે છે.

પડવાને દહાડે નવું વર્ષ બેસે છે. સારાં વસ્ત્ર પહેરી તે દિવસે હિંદુ લોકો દર્શન કરવા જાય છે ને એકબીજાને નવું વર્ષ મુબારક ઇચ્છે છે.

શ્રીકૃષ્ણે ગોવર્ધન પર્વતને ટચલી આંગળી પર તોળ્યો હતો, તે તમે બીજા પુસ્તકમાં શીખી ગયાં છો. તે આજ દિવસે બન્યું હતું. માટે જાત જાતનાં અન્નની રસોઈ કરી, અન્નકૂટ કરી, એટલે અન્નના ઢગલા કરી, વૈષ્ણવો એ દિવસે ગોવર્ધનરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નૈવેદ્ય ધરે છે. બલિરાજાને પાતાળનું રાજ્ય આ દિવસે મળ્યું, એ ગયા પાઠમાં તમે શીખ્યાં છો. આ દિવસે બલિપૂજા પણ કરવાની હોય છે.

બીજનો દિવસ ભાઈબીજ કહેવાય છે. તે દિવસે ભાઈ પોતાની બેનને ઘેર જમવા જાય છે. યમની બેન યમુના તેને પોતાને ઘેર જમવા માટે વારંવાર નોતરતી હતી. પણ યમ તેને ગણકારતો

નહોતો. આખરે, યમુનાએ ઘણી આજીજી કરી, તેથી યમને તેને ઘેર જમવા જવું પડ્યું.

યમુનાની પરોણાગતથી તે એવો રાજી થયો કે તેણે તેને કહ્યું, બેન ! તું કંઈ વરદાન માગ. તું જે માગીશ તે હું તને આપીશ.

બેને કહ્યું, ભાઈ ! હું એટલુંજ માગું છું કે આ દિવસે તમારે દર વર્ષે મારે ત્યાં જમવા આવવું, આ દિવસે તમારે પાપીઓને નરકમાંથી છોડી દેવા, ને આ દિવસે જે ભાઈ બેનને ઘેર ભોજન કરે તેને તમારે સુખી કરવો.

યમે એ વરદાન આપ્યું; તે પ્રમાણે કરવા તેણે કબૂલ કર્યું.

ભાઈબીજને લોકો ભાઈલાબીજ પણ કહે છે.

પાઠ ૮મો

મધમાખ, ભાગ ૧લો

ગાય, બિલાડી, કુતરો, અને સિંહ જેવાં પ્રાણી પશુ કહેવાય છે. પોપટ, કૂકડો, અને મોર જેવાં પ્રાણી પંખી

કહેવાય છે. કીડી, માખી, મધમાખી, અને મગતરાં જેવાં પ્રાણી આ બંનેથી જુદાં છે. પશુ ને પંખીની પેઠે એમનાં શરીર હાડકાંવાળાં નથી. એમનાં શરીર ત્રણ ભાગનાં બનેલાં હોય છે; એક માથાનો ભાગ, બીજો છાતીનો, ને ત્રીજો પાછલો. આ ત્રણ ભાગ સાંધાથી જોડાએલા હોય છે. આવાં પ્રાણી જંતુ કહેવાય છે.

મધમાખ ઘણું ઉપયોગી જંતુ છે. એની મેહનતથી આપણને મધ ને મીણ મળે છે.

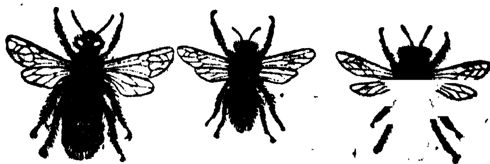
મધમાખને છ પગ હોય છે અને ચાર પાંખ હોય છે. એના પાછલા ભાગમાં ડંખ હોય છે. મધમાખ ડંખે છે ત્યારે આ ડંખમાંથી આપણા શરીરમાં ઝેર દાખલ થાય છે. કેટલીક મધમાખોનું ઝેર જબરૂં હોય છે, તેથી માણસ ને પશુપંખી મરણ પામે છે.

મધમાખને કોઈ છેડે નહિ તો તે ડંખતી નથી. પણ એને ચિઢવવામાં આવે તો એ ટોળાંબંધ ભેગી થઈ માણસને કાયર કરે છે.

મધમાખ ટોળામાં રહે છે. મધપુડા તમે જોયા હશે. મધપુડો મધમાખને રહેવાનું ઘર છે.

મધમાખ ત્રણ જાતની હોય છે; નર મધમાખ, મુખ્ય માદા, ને કામગરી મધમાખ. દરેક મધપુડામાં ઘણીખરી મધમાખો કામગરી હોય છે. સુમારે હજાર એવી માખોએ એક નર મધમાખ હોય છે; ને એક મધપુડામાં એકજ મુખ્ય માદા હોય છે.

કદમાં કામગરી મધમાખ નાની હોય છે. નર મધમાખ તેથી મોટો હોય છે; મુખ્ય માદા સહુથી મોટી ને લાંબી હોય છે.

કામગરી મધમાખ સવારથી સાંજ સુધી કામ કરે છે. તે ફૂલે ફૂલે ભટકી મધ એકઠું કરે છે ને તે મધપુડામાં મૂકે છે.

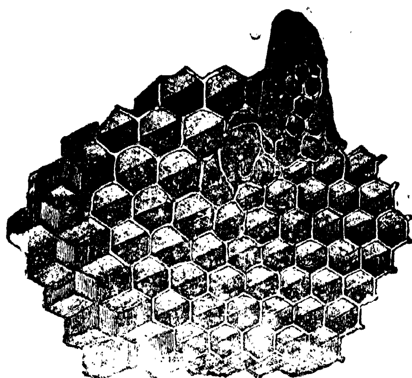
મુખ્ય માદા મધમાખ ઈંડાં મૂકે છે. તે રોજનાં સુમારે હજાર ઈંડાં મૂકે છે. આજ તેનો ઉદ્યોગ હોય છે.

નર મધમાખ આળસુ હોય છે. એ ફૂલે ફૂલે ભટકે છે, ફૂલનો રસ ચૂસે છે, ને મઝા કરે છે. એ મધ એકઠું કરતો નથી.

પાઠ ૯મો

મધમાખ, ભાગ ૨જો

મધપુડો અનેક છિદ્રોનો બનેલો હોય છે. તેમાંનું દરેક છિદ્ર એકેક મધમાખનું ઘર હોય છે. બધાં ઘર છ પાસાવાળાં સરખાં દેખાવનાં હોય છે.

ફૂલમાંથી ચૂસેલો રસ મધમાખ પોતાના શરીરની એક કોથળીમાં દાખલ કરે છે. ત્યાં તે રસનું મધ બને છે. મધમાખ થોડુંક મધ ખાય છે ને થોડુંક મધપુડામાં ભરી રાખે છે.

મધ એ ઘણાં ફૂલોનો એકઠો કરેલો રસ છે. એમાં એ ફૂલના ગુણ અને સ્વાદ એકઠા થાય છે. આથી એ સ્વાદે મીઠું લાગે છે અને ખાવાના ને દવાના કામમાં વપરાય છે.

મધમાખના શરીરના પાછલા ભાગમાં એક કોથળી હોય છે, તેમાં મીણ બને છે. તે મીણથી પોતાનું ઘર ભરાય એટલે મધમાખ તે બંધ કરી દે છે.

મીણનાં રમકડાં ને કેટલીક જાતની મીણબત્તી બને છે. સીવતી વખતે દોરાને લીસો કરવા તેને મીણ લગાડવામાં આવે છે. કબાટ, ખુરસી, વગેરે લાકડાના સામાનને ચકચકિત કરવામાં મીણ વપરાય છે.

શિયાળામાં ફૂલની અછત હોય છે. તે વખતે સંઘરેલું મધ મધમાખને કામમાં આવે છે. નર મધમાખને ફૂલનો રસ તે વખતે મળતો નથી; તેથી એ મધપુડાનો રસ ખાવા જાય છે. કામગીરી મધમાખ એને તે વખતે ડંખીને મારી નાંખે છે. એને એના આળસ માટે કેવી ભારે સજા થાય છે! જંતુઓ પણ આળસુને સજા કરે છે.

પાઠ ૧૦મો

આંધળા આગળ આરસી

દોહરો

જે જેને અભ્યાસ નહિ, તે તેને નહિ સ્વાદ;
અંધા આગળ આરસી, બ્હેરા આગળ નાદ. ૧

ઇંદ્રવિજય

સુંદર તોપણ શા ઉપયોગનિ,
અંધનિ આગળ આરસિ લાવ્યો;
જો ગજરાજ દિસે અતિ ઉત્તમ,
નિર્ધનને ઉપયોગ ન આવ્યો. ૨

મર્કટકંઠ ધર્યો મણિહાર,
પ્રહાર ગણી અતિ દૂર ઉડાવ્યો;
કાવ્યકળા કહિ મૂરખ પાસ,
બધીરનિ આગળ શંખ બજાવ્યો. ૩

વસંતતિલકા

જેને ન જાણ કદિ કોકિલ કાગ કેરૂં,
તે કાગનું કદિ વખાણ કરે ઘણેરૂં;
જેણે સુણ્યા શ્રવણ કોકિલ શબ્દ સારા,
તે કાગના સ્વર સુણી નહિ માનનારા. ૪

દલપતરામ

પાઠ ૧૧મો

ધ્રુવજી, ભાગ ૧લો

મનુ નામના રાજાને ઉત્તાનપાદ નામે પુત્ર હતો. ઉત્તાનપાદને સુરુચિ અને સુનીતિ નામની બે રાણી હતી. તેને સુરુચિ ઘણી વહાલી હતી અને સુનીતિ અળખામણી હતી. સુરુચિથી તેને ઉત્તમ નામનો પુત્ર થયો હતો અને સુનીતિથી ધ્રુવ નામનો પુત્ર થયો હતો.

ધ્રુવ પાંચ વર્ષનો હતો ત્યારે બાપના ખોળામાં ઉત્તમને બેઠેલો જોઈ તેને પણ ખોળામાં બેસવાનું મન થયું. તે ખોળામાં બેસવા ગયો એટલે તેની સાવકી મા સુરુચિએ તેને મહેણું માર્યું કે તું અભાગણીનો કુંવર છે. તને રાજાના ખોળામાં બેસવાનો હક નથી. એ ખોળામાં બેસવું હોય તો તું તપ કરી મારે પેટે ફરી અવતાર લે.

"ઇહાંથી જઈ વનમાં તપ માંડ, હરિ ભજીને કાયા છાંડ;
ફરી જનમ લે મારે શરીર, તો તને રાજ અપાવિશ વીર."

સાવકી માનાં કડવાં વચન સાંભળી ધ્રુવજીને ઘણું ખોટું લાગ્યું. તે પોતાની માતા સુનીતિ પાસે ગયા અને સુરુચિએ મહેણું માર્યું હતું તે વાત કહી. માડી! સાવકી માએ મને આમ કહ્યું:—

'ફરી જનમ લે મારે શરીર, તો તને રાજ અપાવિશ વીર.'

માએ ધ્રુવને કહ્યું, ભાઈ! તું ખોટું લગાડીશ નહિ. આપણું પુણ્ય ઓછું તેથી આપણને ઓછું સુખ મળે છે. ધ્રુવ કહે, માતાજી! મને વનમાં જવાની રજા આપો. હું તપ કરી ભગવાનને રાજી કરીશ.

આ સાંભળી સુનીતિ બહુ દિલગીર થઈ. તે

બોલી, ભાઈ! તારા વિના મારાથી કેમ રહેવાશે! જેમ જળ વિના માછલી જીવી શકતી નથી ને ટોળાથી છૂટી પડેલી હરણી રહી શકતી નથી, તેમ તારા વિના હું ટળવળી મરીશ.

"તુજ વિના હું રહીશ કેમ, ટોળાં વછૂટી મૃગલી જેમ,
જળ વિના જેવી માછલી, મારા પ્રાણ જાશે ટળવળી."

માતાએ બહુ બહુ સમજાવ્યો, પણ ધ્રુવે માન્યું નહિ.

છેવટે, માતાએ આશીર્વાદ દીધો અને ધ્રુવજી વનમાં તપ કરવા ગયા.

સાવકી માને સાવકા પુત્ર પર ઘણી અદેખાઈ હોય છે. તેનાથી તેનું કોઈ પણ રીતનું સુખ ખમાતું નથી અને તે તેને દરક રીતે દુઃખી કરવા ઇચ્છે છે.

પાઠ ૧૨મો

ધ્રુવજી, ભાગ ૨જો

માતાની રજા લઈ ધ્રુવજી વનમાં તપ કરવા જતા હતા, તેમને રસ્તામાં નારદ ઋષિ મળ્યા. તેમણે

તેને કહ્યું, ભાઈ! તું કોણ છે ને ક્યાં જાય છે?

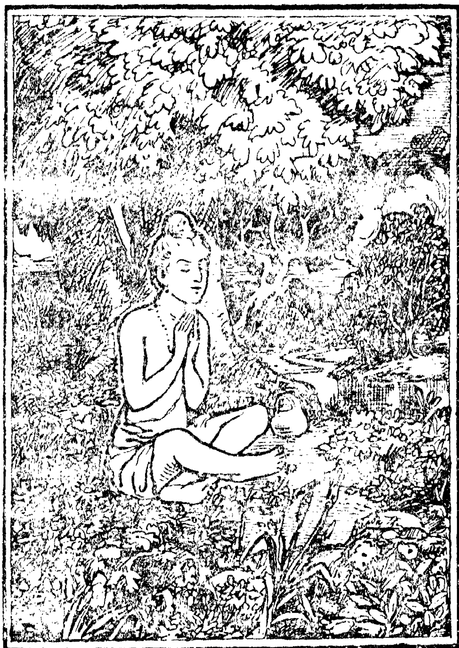
કુંવરે નારદજીને બધી વાત કહી. ઋષિએ કહ્યું, ભાઈ! તારી કાયા કોમળ છે. ભૂખ, તરસ, અને બીજાં દુઃખ તારાથી કેમ સહેવાશે? વનમાં વાઘ, વરૂ, અને સિંહ જેવાં બિહામણાં જાનવર હોય છે, તે તને બિવડાવશે. મોટા મોટા જોગી પણ તપ સાધી ભગવાનને મેળવી શકયા નથી, તો તને ભગવાન કયાંથી મળશે? માટે તું પાછો ફર.

આ પ્રમાણે ઋષિએ કુંવરને બહુ સમજાવ્યો; પણ તેણે તેમનું કહ્યું માન્યું નહિ. ઋષિએ જોયું કે કુંવર પોતાના વિચારમાંથી હઠનાર નથી. પછી તેમણે તેને કહ્યું, ભાઈ! તું જમના નદીમાં નહા અને વનમાં તપ કરવા બેસ. તને છ મહીનામાં વિષ્ણુ મળશે.

ઋષિના કહેવા પ્રમાણે ધ્રુવજી જમનામાં નહાયા અને વનમાં તપ કરવા બેઠા. તેમણે ભૂખ, તરસ, અને ઊંઘ તજી દીધાં અને પ્રભુમાંજ મન રાખી તેને ભજ્યા.

એમ કરતાં છ મહીના ગયા એટલે વિષ્ણુએ તેમને દર્શન દીધું ને કહ્યું, ભાઈ! હું તારી ભક્તિથી

તારા પર રાજી થયો છું. જે જોઈએ તે તું માગ. કુંવર કહે, પ્રભુ! મને વેગળો ન રાખો. મારે પાછું સંસારમાં જવું નથી. મારે તો તમારી સેવાજ કરવી છે.

ભગવાને કહ્યું, ભાઈ! તારાં માબાપ તારા વિના ટળવળે છે; માટે તું પાછો જા. તેમને આનંદ પમાડ.

સંસારનું સુખ ભોગવ. ઉત્તમ રાજ્ય કરી પ્રજાને પાળ. પછી તું મારી પાસે આવજે. એમ કહી વિષ્ણુ અલોપ થયા.

ધ્રુવજી ઘેર પાછા ફર્યા. માબાપ તેમને જોઈ આનંદ પામ્યાં. પહેલાં તેઓ સાવકી માને પગે લાગ્યા. સાવકી માએ મહેણું માર્યું હતું, તેને માટે તેણે બહુ ખેદ બતાવ્યો. ધ્રુવજીએ કહ્યું, મા, એમ ન બોલો. તમે મને સારો રસ્તો બતાવ્યો છે, તેથી હું તમારો ઉપકાર માનું છું.

પછી તેઓ પરણ્યા અને ઘણાં વર્ષ રાજ્ય કરી પૃથ્વી છોડી આકાશમાં ધ્રુવ તારાને રૂપે રહ્યા, એમ કથા છે.

પાઠ ૧૩મો

હવા

શિક્ષક—બાળકો, બોલો, જેના વિના જીવી શકાય નહિ એવું કંઈ તમે જાણો છો?

છોકરાં—હા, જી. ખાધા વગર આપણાથી જિવાય નહિ.

નરહરિ—સાહેબ, પાણી વગર પણ આપણે મરણ પામીએ.

શિક્ષક—ખરી વાત. આપણે તેમજ બીજાં પ્રાણી ખોરાક અને પાણી વગર જીવી શકતાં નથી. ઝાડ પણ એ બે વગર મરી જાય છે. પણ એક ત્રીજું પણ આપણી જિંદગીને એટલુંજ જરૂરનું છે. તે શું, તે તમે જાણો છો ?

છોકરાં—ના, જી.

શિક્ષક—તમે ઉનાળામાં તાપથી અકળાઓ છો ત્યારે શું કરો છો ?

તુલસીદાસ—સાહેબ, પંખો લઈ વા ઉરાડીએ છીએ.

અબદુલ—સાહેબ, હીંચકે બેસીએ છીએ.

સોરાબજી—સાહેબ, ગામ બહાર ફરવા જઈએ છીએ કે ત્યાં કંઈ પવન આવે.

શિક્ષક—ખરી વાત. ગરમીના દહાડામાં પવન વગર બિલકુલ ચહેન પડતું નથી. પવન ન હોય ને હીંચકો ન હોય તો આપણા હાથમાંથી આપણને પંખો મૂકવાનું મન થતું નથી. પંખો હલાવવાથી પવન આવે છે. એ ક્યાંથી આવે છે ?

ત્રિકમલાલ—સાહેબ, પંખો આપણા શરીરની પાસે હલાવીએ છીએ ત્યારે પવન લાગે છે, માટે પવન તો ત્યાંજ હોવો જોઈએ.

શિક્ષક—શાબાશ ! આપણી આસપાસ બધે હવા રહેલી છે. એ હવાને આપણે દેખી શકતા નથી. આપણે પંખો ખાઈએ છીએ ને આપણને પવન આવે છે, એ પવન ફરતી હવાજ છે. કેટલીક વાર હવા ફરતી નથી ત્યારે ઝાડનું પાંદડું પણ હાલતું નથી. હવા ખૂબ જોરથી ફરે છે, એટલે તે તોફાની પવન બને છે, સુસવાટો કરે છે, ઝાડની ડાળીઓને હચમચાવી નાંખે છે, ને કોઈ વાર ઝાડને જડમૂળથી ઉખેડી પણ નાંખે છે. આ પાનાની પાછલી બાજુએ ચિત્ર જુઓ. બોલો, આપણને હવાની જરૂર છે ?

છોકરાં—સાહેબ, પવન વગર ગભરાઈ જઈએ છીએ અને પવન એ હવાજ છે; એટલે હવાની આપણને જરૂર છે.

શિક્ષક—ખરૂં. હવા બધાં પ્રાણીને જરૂરની છે. ખોરાક અને પાણી વગર આપણે જીવી શકીએ; પણ હવા વગર આપણાથી એક પળ પણ જિવાતું

નથી. આપણું નાક ને મોં કોઈ જોરથી બંધ કરી રાખે તો આપણે ગુંગળાઈને મરી જઈએ. માણસ પાણીમાં ડૂબે છે ત્યારે તેની ચારે પાસે પાણી ફરી વળે છે ને તેને હવા ન મળવાથી તે ગુંગળાઈને મરી જાય છે.

પાઠ ૧૪મો

મોર ને ઢેલ

એક ગામની પાદરે નાનો સુંદર બાગ હતો. તે બાગમાં એક મોર ને એક ઢેલ રહેતાં હતાં. મોર જ્યારે કળા કરતો ત્યારે એનો દેખાવ સુંદર જણાતો હતો. એનાં પીંછાંમાં ઝીણા ગોળ ચાંદા જણાતા હતા. એની કળા પંખાના આકારમાં એના શરીર પર ભભકાભેર શોભતી.

એ પોતાના દેખાવડાપણા માટે મગરૂર હતો. ઢેલ બિચારી એના આગળ ઝાંખી પડી જતી. મોર અને ઢેલને સાથે જોનારને ઘણી વાર એમ લાગતું કે કુદરતે આ જોડું બરાબર ઘડ્યું નથી. આવા ફુટડા ધણીને આવી રૂપ વિનાની પત્ની ન શોભે.

પણ ઈશ્વરે સુંદર રૂપ સાથે કેટલીક વાર ગર્વ મૂકયો હોય છે અને સાધારણ રૂપ સાથે કોઈક ઉત્તમ ગુણ મૂકયો હોય છે. તેમ આ જોડાને વિષે હતું. મોર ગર્વિષ્ઠ હતો; ઢેલ સ્નેહાળ હતી.

બાગમાં છોકરાં રમવા જતાં ત્યારે મોર પોતાની કળાથી મકલાતો, પોતાના રૂપથી ફુલાતો દૂર ઊભો

રહેતો. છોકરાં પાસે જાય તો એ પોતાની મોટાઈમાં દૂર જતો. ઢેલ તેમ નહોતી કરતી. છોકરાં પંપાળે તો તે તેમને પંપાળવા દેતી; છોકરાં જ્યાં જાય ત્યાં તે જતી; ને તેમની સાથે તે ખુશીથી રમતી. તે મગરૂર નહોતી; કારણ કે તેને સુંદર ચાંદા નહોતા, તેને પંખા જેવી કળા નહોતી, ને તેનો રંગ મોરના રંગ જેવો પચરંગી નહોતો. છોકરાં જે ખવડાવે તે તે મઝેથી ખાતી. છોકરાં તેને જોઈ રાજી થતાં. મોરના જેવી તે આડી નહોતી; તેથી તે સહુ છોકરાંને વહાલી થઈ પડી.

દિવસ જતાં શિયાળો આવ્યો. ઝાડ પરનાં પાંદડાં ખરતાં ગયાં ને મોર ને ઢેલનાં પીંછાં પણ ખરતાં ગયાં. મોર ને ઢેલ બંને છેક બોડાં થઈ ગયાં, તેથી બંનેનું રૂપ ઘણું બદલાઈ ગયું. પીંછાં જતાં બંનેને ટાઢ વાવા માંડી. બંને માંદાં જેવાં ને ઉદાસ બની ગયાં.

બોડા શરીરવાળો ને ઉદાસ ચહેરાવાળો મોર છોકરાંએ જોયો ત્યારે તેમણે તેની મશ્કરી કરી. તેઓ તેને હસ્યાં ને ખિજવવા મંડ્યાં. તેમણે કહ્યું કે મોરને જુઓ, પણ એનાથી દૂર રહો. એને એકલો રહેવા દો કે એને એની કળા કરવી ફાવે. આમ કહી એને ખૂબ બનાવ્યો. મોર બિચારો રડવા જેવો થઈ ગયો.

ઢેલ મૂળથીજ સ્નેહાળ હતી. છોકરાં એની તરફ માયાળુ બન્યાં. એને તેમણે અગાઉની માફકજ પંપાળી. એની સાથે તેઓ અગાઉની માફકજ રમ્યાં. એને તેમણે અગાઉની માફકજ ખવડાવવાનું ચાલુ રાખ્યું. તેઓ એને કહેતાં કે તું કદ્રૂપી થઈ છે; છતાં, અમે તને ચાહીએ છીએ. તને મોરના જેવો ગર્વ નથી. તું સ્નેહાળ છે. તારામાં રૂપ નથી, પણ ગુણ છે.

દુનિયા રૂપ કરતાં ગુણની વધારે દરકાર રાખે છે. જેનામાં સારા ગુણ હોય છે ને સારી રીતભાત હોય છે તેને બધાંજ ચહાય છે.

પાઠ ૧૫મો

નેત્રવતી ને ધ્રુવ

દોહરા

તૃષા તે તુજને લાગશે, સાંભળ મારા વીર;
કેમ જઈશ વન એકલો, નહિ હોય પાસે નીર. ૧

પુત્ર ધરણી પર પોઢવું, નથિ રે તહાં પલંગ;
ચરણ કોણ ત્યાં ચાંપશે, નથિ સેવક પણ સંગ. ૨

ગિરિ જંગલ બહુ ડુંગરા, વળિ વાનરના ઠાઠ;
પંથ દિઠો નથિ આગળે, કયમ તું જાણિશ વાટ. ૩

સાદ કરૂં હું કેહને, પુત્ર પુત્ર કહિ નામ;
સજ્જનડા ચાલ્યા પછી, ઉજ્જડ દીસે ગામ. ૪

દેવો સઘળા પૂજિને, પામી છું હું તૂંજ;
શંકતણું જયમ રતનડું, એમ ગણું છું હૂંજ. ૫

અંધા કેરી લાકડી, હું દુબળીનું ધંન;
મુજને તજવા એકલી, કઉણ કરો છો મંન. ૬

તુલસી

પાઠ ૧૬મો

ચતુર શિયાળ ભાગ ૧લો

એક વનમાં એક ચતુર શિયાળ રહેતું હતું. એક વખત તેણે જંગલમાં. મરી ગએલો હાથી દીઠો. જોતાં વાર તેને તે હાથીનું માંસ ખાવાનો વિચાર થયો. પણ હાથીનું કઠણ ચામડું ફાડવાનું તેનામાં જોર નહોતું. એમ છતાં, તે ચતુર હતું; તેથી તે નાઉમેદ ન થતાં યોગ્ય તક શોધતું આમતેમ ફરતું હતું. એટલામાં ત્યાં

એક સિંહ આવ્યો. આપણાથી વધારે ઉમદા ગુણવાળું હોય તેના તરફ નરમ બની જવું, એમ એ ચતુર શિયાળ સમજતું હતું. તેથી સિંહને એણે કહ્યું, સેવક આપને માટેજ આ હાથીનું રક્ષણ કરે છે. આપ તેનું ભક્ષણ કરો.

સિંહે કહ્યું કે હું બીજાંએ મારેલાં જાનવરોને કદી પણ ખાતો નથી. હું ખાનદાન છું. ખાનદાનને એ છાજે નહિ.

શિયાળે કહ્યું, યોગ્ય છે. આપ ખરૂંજ કહો છો. સિંહ પોતાની મોટાઈમાં ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પછી એક વાઘ ત્યાં આવ્યો.

શિયાળે વિચાર્યું કે પેલા સિંહને તો અહિંથી કાઢયો. તે તેની ફુલાશમાં ચાલ્યો ગયો. હવે આ આવ્યો તેનું શું કરવું ? આ દુષ્ટ શૂરો છે. એને માટે પણ કોઈ તદબીર શોધવી જોઈએ. એમ વિચારતાં શિયાળને તદબીર જડી.

શિયાળે વાઘને કહ્યું, મામા ! તમારા કયાં ભોગ લાગ્યા કે કાળના મોંમાં તમે અહિં આવ્યા ! આ હાથીને એક સિંહે મારી નાંખ્યો છે. મુડદું મને સાચવવા સોંપી સિંહ નદીએ નહાવા ગયો છે. મને એ કહેતો ગયો છે કે મારે તમામ વાઘનો નાશ કરવો

છે. જો કોઈ વાઘ આવે તો મને તેની છાનીમાની ખબર આપજે. અગાઉ આ વનમાં મેં મારેલો હાથી એક વાઘે મારી ગેરહાજરીમાં ચૂંથી નાંખ્યો, તેથી સઘળા વાઘ પર મને વેર પેદા થયું છે.

આ સાંભળી વાઘે કહ્યું કે ભાઈ! મને અહિંથી નાસવા દે. મારા આવ્યાની વાત તું સિંહને કહેતો નહિ. એમ કહી એ નાસી ગયો.

પાઠ ૧૭મો

ચતુર શિયાળ, ભાગ ૨જો

પછી એક દીપડો આવ્યો. શિયાળે ધાર્યું કે આની સાથે ત્રીજેજ ખેલ રમવો. એની પાસે હાથીનું ચામડું ચિરાવી લેવું. એની દાઢ મજબૂત છે.

તેણે દીપડાને કહ્યું કે ભાઈ, અહિં આવ. તું ભુખ્યો જણાય છે. આ હાથીને સિંહે માર્યો છે ને મને એણે રક્ષક નીમ્યો છે. તું એનું ભક્ષણ કર. દૂરથી પણ સિંહ પાછો આવતો જણાશે કે હું તને ચેતવીશ, એટલે તું તરત નાસી જજે. નહિ તો સિંહ

તને મારી નાંખશે. સિંહ ન જણાય ત્યાંસુધી નિરાંતે તું હાથીનું માંસ ખા.

દીપડો આ સાંભળી હાથીનું ચામડું જુદું પાડવા મંડયો. તે હાથીનું ચામડું જુદું પાડી રહ્યો કે તરત શિયાળ ગભરાતું ગભરાતું બોલ્યું, ભાઈ! નાસ, નાસ. ઓ પેલો સિંહ આવ્યો. આ શબ્દો સાંભળતાંજ દીપડો ગભરાટથી નાસી ગયો.

હવે શિયાળને હાથીનું માંસ ખાવું ફાવે તેમ થયું. ચીરેલી જગામાંથી એ માંસ ખાતું હતું, એટલામાં એક બીજું શિયાળ ત્યાં આવી ચઢયું.

બળમાં તે તેનું સમોવડીઉં હતું, તેથી શિયાળે તેને માટે ચોથો માર્ગ શોધ્યો. તેણે વિચાર્યું કે ઉત્તમ ગુણવાળો જે સિંહ હતો તેને હું નમી પડ્યો. બળિયો વાઘ હતો તેને મેં ભમાવ્યો કે તારે સિંહ સાથે લડાઈ થશે. નીચ દીપડો આવ્યો તેને મેં ખાવાની લાલચથી ઠગ્યો. છેલ્લું, શિયાળ જે મારૂં સમોવડીઉં છે તેને મારે મારી નાંખવું.

આમ વિચારી તે શિયાળે આ નવા શિયાળ પર જોરથી હુમલો કર્યો ને તેને મારી નાંખ્યું. છેવટે, પોતે મુએલા હાથીનું માંસ ખાઈ ગયું.

પાઠ ૧૮મો

કસરતઃ રામમૂર્તિ

તમે ચારે તરફ નજર કરશો તો તમને માલમ પડશે કે કુદરતમાં બધું કંઈ ને કંઈ કામ કરતું જણાય છે. ઝાડ પણ પોતાનું કામ કર્યાં જાય છે, તે તેમાં દરરોજ થતા ફેરફારથી જણાય છે.

આ પ્રમાણે ઈશ્વરે આપણને કામ કરવાને સર્જ્યાં છે, આળસુ રહેવાને નહિ. લોઢું વપરાતું નથી તો તેને કાટ ચઢે છે. બાંધેલા પાણીમાં જીવડાં પડે છે. આળસથી શરીરને નુકસાન થાય છે. આળસ એ શરીરનો કાટ છે ને આપણો કટ્ટો વેરી છે; માટે આળસ તજી હમેશ સારૂં કામ કરવામાં મચ્યા રહેવું.

શરીર આળસુ રહી શકે છે. મન રહી શકતું નથી. તેને સારી કેળવણી નહિ આપીએ તો તેમાં ગમે તેવા વિચારો આવ્યાજ કરશે. શરીરને ને મનને હમેશ સારા કામમાં ગુંથાએલાં રાખવાં.

ખેડુત જમીન ખેડે છે ને બી વાવે છે ત્યારેજ અન્ન પાકે છે. સૂતર કંતાય છે ને વણાય છે ત્યારેજ કાપડ થાય છે. કાપડ સિવાય છે ત્યારેજ

પહેરવાનાં લુગડાં તૈયાર થાય છે. ઉદ્યોગ વગર કંઈ થતું નથી.

શરીરને કસરત ન આપીએ તો ખાધું પચે નહિ, માથું દૂખ્યા કરે, શરીરને બેચહેની રહે, અને આપણે અનેક જાતના રોગના ભોગ થઈએ; માટે આપણે હમેશ કસરત કરવી. કસરત કરવાથી શરીરના અવયવો ખીલે છે. કસરત કરવાથી શરીરમાંના ખરાબ પદાર્થ પરસેવા મારફત બહાર નીકળી જાય છે. કસરત કરવાથી આપણે શરીરે સુખી રહીએ છીએ.

જેમના ધંધામાં શરીરને ઓછી ને મનને વધારે મહેનત પડે છે તેમને શરીરની કસરત કરવાની ખાસ જરૂર છે.

શરીર ને મનનો ઘણો ગાઢો સંબંધ છે. શરીર રોગવગરનું ને મજબૂત હોય તોજ મન બરાબર કામ કરી શકે છે.

આપણાં શરીર ને મનને ઈશ્વરે એવાં બનાવ્યાં છે કે જેમ જેમ આપણે તેને કસીએ છીએ તેમ તેમ તેની કામ કરવાની શક્તિ વધે છે. તમે

મદારીઓને કસરત કરતા જોયા હશે. નાનાં નાનાં છોકરાં પણ પોતાનાં અંગ કેવાં વાળી શકે છે ને કેવી ભારે કસરત કરે છે!

તમે રામમૂર્તિનું નામ સાંભળ્યું હશે. તેમને ખેલ કરતા જોઈ તમને નવાઈ લાગશે. બાર ઘોડાના

બળની મોટરગાડી તે સહેજ અટકાવી રાખે છે. તે મોટા મોટા પત્થર છાતી પર મુકાવી તે પર હથોડા મરાવે છે ને રમતથી સહેજ આચકો મારી આઘા નાંખે છે. પચાસ મણ જેટલું ભારે ગાડું તે પોતાની

છાતી પર ચાલવા દે છે. તેમનું ચિત્ર જુઓ. તેમનું શરીર કેવું જબરૂં છે!

એકલું શરીર કસી મલ્લ જેવા થવું અને મનને કેળવવું નહિ એ ઠીક નહિ. શરીરને તેમજ મનને યોગ્ય કસરત આપી કેળવવાં જરૂરનાં છે.

પાઠ ૧૯મો

ઊંટ

બાળકો! ઊંટ તો તમે જોયું હશે. તેને વિષે બે વસ્તુ તમે જાતે પણ જોઈ હશે. એક તે ઘણું ઊંચું હોય છે એ, અને બીજી તે વાંકુંચૂંકું હોય છે એ.

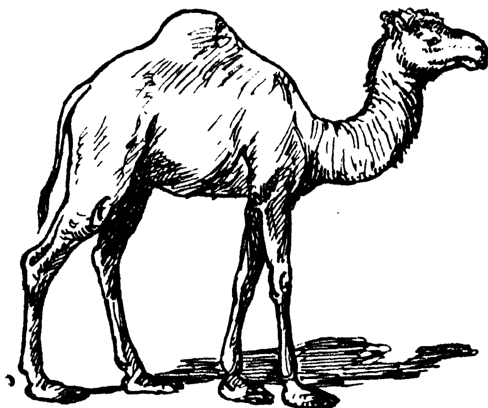
ઊંટ સુમારે આઠેક ફૂટ ઊંચું હોય છે; તેથી એના પર બેસવું હોય ત્યારે એને બેસાડીને એના પર ચઢવું પડે છે.

એના શરીરનો એકે એક ભાગ વાંકો હોય છે, તેથી આપણે કહીએ છીએ કે ઊંટનાં અરાઢે વાંકાં.

રણમાં મુસાફરી કરનારને ઊંટ ઘણું ઉપયોગી

પ્રાણી છે. જેમ દરિયામાં વહાણ વિના ચાલે નહિ તેમ રણમાં ઊંટ વિના ચાલે નહિ.

રણમાં લાંબે સુધી પાણી ને ખોરાક મળી શકતાં નથી. ઊંટને દિવસો સુધી પાણી ને ખોરાક વિના ચાલી શકે છે; માટે તે રણમાં મુસાફરી

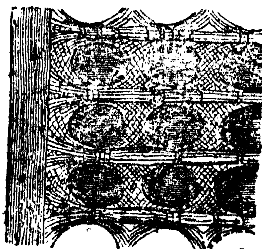

કરનારને ઘણું ઉપયોગી પ્રાણી છે.

તમને નવાઈ લાગશે કે અમને તો નિશાળમાં કલાકે કલાકે પાણી પીવાનું મન થાય છે ને દિવસમાં ત્રણચાર વાર ખાવાનું મન થાય છે ને ઊંટને ખાધા વિના દિવસો લગી કેમ નીભે છે! આનો જવાબ જાણવા જેવો છે.

ઊંટની પીઠ પર ખૂંધ છે, એ તમને ચિત્રમાં જણાશે. ત્યાં ઢેકા જેવું શું છે ? એ ચરબીનો જથો છે. ઊંટ જ્યારે રણમાં હોય છે ને દિવસો સુધી એને ખાવાનું મળતું નથી ત્યારે એને આ ચરબીથી પોષણ મળે છે. તમને પણ તમારા શરીરની ચરબી પોષણ આપે છે. તમે ખાવાનું ઓછું કરશો તો તમે પાતળા થશો. તેનું કારણ એ છે કે તમારૂં શરીર ખોરાકની ગરજ તમારી અંદરની ચરબીથી પૂરી પાડશે.

ઊંટના પેટમાં કોથળી જેવું કંઈક હોય છે. તેમાં એ પીધેલું પાણી લાંબા વખત સુધી ભરી રાખે છે. એ તરસ્યું થાય છે ત્યારે એને એ કોથળીમાંથી પાણી મળે છે.

ઊંટને ઢીંચણ પર કઠણ ગાદી જેવું હોય છે. તેથી ઊઠતાંબેસતાં જમીનથી એને ઇજા થતી નથી.

એની ખરીના બે ભાગ હોય છે. તે પગની નીચે ગાદી જેવા એક કઠણ ભાગ સાથે જોડાએલા હોય છે. જ્યારે એ રેતીમાં ચાલે છે ત્યારે એ ગાદી જેવો ભાગ પહોળો થઈ શકે છે. આથી ઊંટની ખરી રેતીમાં પેસી જતી અટકે છે. ઘોડાને તેમ નથી હોતું; તેથી ઘોડો રેતીમાં ચાલે તો જલદી થાકી જાય છે.

અરબ લોકોને ઊંટ ઘણું પ્રિય હોય છે. કારણ ખુલ્લું છે. ઘોડાની માફક ઊંટ બેસવાને કામ આવે છે, ગાયની માફક એ દૂધ આપે છે, ને ઘેટાંની માફક ઊન આપે છે. એ ત્રણના ઉપયોગી ગુણ ઊંટમાં એકઠા મળેલા છે.

બાળબોધ અક્ષર

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ए ऐ

અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ ઋ એ ઐ

ओ औ अं अः

ઓ ઔ અં અઃ

क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ

ક ખ ગ ઘ ઙ ચ છ જ ઝ ઞ ટ ઠ

ड ढ ण त थ द ध न प फ ब भ म

ડ ઢ ણ ત થ દ ધ ન પ ફ બ ભ મ

य र ल व श ष स ह ळ

ય ર લ વ શ ષ સ હ ળ

જોડાક્ષર

क्क क्त क्र र्क द्द द्ध ज्ञ द्य श्र श्व ह्य ह्व

ક્ક ક્ત ક્ર ર્ક દ્દ દ્ધ જ્ઞ દ્ય શ્ર શ્વ હ્ય હ્વ

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯

पाठ २०मो

जीवतो नर भद्रा पामे

छप्पा

जिवतो पामे राज्य, जीवतो परणे नारी,
जिवतो बेसे अश्व, थाय जिवतो वेपारी,
जिवतो मांडे जगन, सुकीर्ति जिवतो साहे,
जिवतो प्हेरे नंग, जीवतो ल्हाणां लाहे,
व्हालांनो होय विजोगियो, ते संजोगी थाय छे,
पण मुआ कोई देखे नहीं, सामळभट गुण गाय छे. १

जीवे जो निर्धन, कोइ दिन धनने पामे,
जीवे जो दुखि देह, वेदना कोइ दिन वामे,
जीव जो वांझियो, कोइ दिन प्रगटे पूत्र,
जीवे जो कोइ रांक, सारुं पामे घरसूत्र,
जिवतो नर भद्रा पामशे, मुआ पछी को नहि मळे,
आ तकमां तो टाळो करो, कोइ दिवस ईश्वर फळे. २

सामळभट्ट

પાઠ ૨૧મો

ઝાડ અને તેના ભાગ, ભાગ ૧લો

શિક્ષક—વહાલાં બાળકો, આજે હું તમને બાગમાં તેડી લાવ્યો છું. અહિં તમને બહુ જોવાનું મળશે. બોલો, અહિં બધે તમે શું જુઓ છો?

છોકરાં—સાહેબ, જ્યાં જોઈએ ત્યાં ઝાડ દેખાય છે.

શિક્ષક—બધાં ઝાડ સરખાં છે કે નાનાંમોટાં?

છોકરાં—સાહેબ, ઘણાં નાનાં છે ને થોડાંક મોટાં છે.

શિક્ષક—ખરૂં. નાનાં છે તે છોડ કહેવાય છે ને મોટાં છે તે ઝાડ કહેવાય છે. જુઓ, કેટલાંક આ જમીન પર ફેલાએલાં છે, કેટલાંક પેલા ઝાડ પર વિંટલાએલાં છે, ને કેટલાંક પેલા માંડવા પર ચઢેલાં છે. એ બધાં વેલા કહેવાય છે. બોલો, ઝાડનો કોઈ ભાગ તમને માલમ પડે છે!

છોકરાં—સાહેબ, એનાં પાંદડાં એ એક ભાગ છે.

શિક્ષક—ખરૂં. પાંદડાં શેને વળગેલાં છે, તે જુઓ. નાની નાની લાકડી જેવી દેખાય છે, તેને પાંદડાં વળગેલાં છે. એને ઝાડની ડાળ કહે છે. એ ડાળ

આ જાડા થાંભલા જેવા ભાગમાંથી ફૂટેલી છે. એ જાડા ભાગને થડ કહે છે. ત્યારે ઝાડના કેટલા ભાગ થયા તે કહો.

છોકરાં—સાહેબ, થડ, ડાળ, ને પાંદડાં, એ ત્રણ ભાગ થયા.

શિક્ષક—ડાળ એ થડજ છે. એ નાનું થડ છે. ખરા ભાગ બેજ છેઃ થડ ને પાંદડાં. ઝાડ શા વડે ટટાર ઊભાં રહ્યાં છે?

છોકરાં—સાહેબ, થડ વડે.

શિક્ષક—બરાબર. ઝાડનાં થડ આપણા પગ જેવાં છે. આપણે પગ વડે ઊભા રહીએ છીએ, તેમ ઝાડ થડ વડે ઊભાં રહે છે. જુઓ, આ મેં થડની પાસે જમીન ખોદીને કાઢ્યું. એ પણ ઝાડનો ભાગ છે. એને મૂળ કહે છે. એ ભાગ જમીનની અંદર રહેલો છે. ત્યારે ઝાડના કેટલા ભાગ થયા? બોલો.

છોકરાં—સાહેબ, ત્રણઃ મૂળ, થડ, ને પાંદડાં.

પાઠ ૨૨મો

ઝાડ અને તેના ભાગ, ભાગ ૨જો

શિક્ષક—ઝાડના કેટલા ભાગ છે, તે કાલે તમે શીખી ગયાં છો. યાદ છે? છગન, તું કહે.

છગન—સાહેબ, ત્રણઃ મૂળ, થડ, ને પાંદડાં.

શિક્ષક—ખરૂં. ઝાડના એ ભાગ આપણા શરીરના ભાગ જેવા છે. જુઓ, આ બે ઝાડનાં પાંદડાં તપાસો. કંઈ ફેર લાગે છે?

છોકરાં—ગુરુજી, એકનાં પાંદડાં લીલાછમ છે ને બીજાનાં સુકાઈ ગએલાં છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. જુઓ. આ ઝાડ પર એકે પાંદડું નથી. ડાખળીઓ ખરી ગઈ છે. થડ પણ સુકાઈને ચિમળાઈ ગયું છે. એ કેવું દેખાય છે? પેલાં જીવતાં ઝાડ જેવું જણાય છે? મગન, તું બોલ.

મગન—ના, જી. એ તો મરી ગએલાં જેવું છે.

શિક્ષક—હા, આપણામાં જીવ છે, તેમ ઝાડમાં પણ છે. તમને ટાંકણી ખોસું તો દુઃખ થાય છે. ઝાડને એવી લાગણી થાય છે? જુઓ. આ પાંદડાને હું અડકું છું. બોલો, શું થયું?

છોકરાં—પાંદડું બિડાઈ ગયું.

શિક્ષક—ખરી વાત. એ છોડ લજામણીનો છે. આપણે અડકીએ એટલે લાજ પામી એનાં પાંદડાં સંકોચાઈ જાય છે, માટે એને લજામણી કહે છે. જુઓ, ત્યારે ઝાડને પણ પ્રાણીની પેઠે લાગણી ને જીવ છે, પણ તે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જઈ શકતાં નથી. બોલો, ઝાડ આપણને કઈ બાબતમાં મળતાં આવે છે?

છોકરાં—સાહેબ, એને આપણા જેવાં અવયવ, જીવ, ને લાગણી છે.

શિક્ષક—આપણાથી કઈ બાબતમાં ઝાડ જુદાં પડે છે?

છોકરાં—સાહેબ, આપણે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જઈ શકીએ છીએ; ઝાડ જઈ શકતાં નથી.

પાઠ ૨૩મો

સાબુ

સાબુ બે જાતના થાય છે. એક જાતના સાબુ લુગડાં ધોવામાં વપરાય છે અને બીજી જાતના શરીર સાફ કરવામાં વપરાય છે.

ધોવાના સાબુ કઠણ હોય છે અને શરીરે ચોળવાના ઘણાખરા પોચા ને સુગંધિદાર હોય છે. ધોવાના સાબુ કપડવંજ, પ્રાંતિજ, ને અમદાવાદમાં સારા બને છે.

સાબુ શેના બને છે તે જાણો છો? સાબુ બનાવવાની એક રીત કહું છું, તે સાંભળો.

કૉસ્ટિક સોડા નામનો એક જાતનો ખાર છે,

તેની મેળવણી તેલની સાથે કરવાથી સાબુ બને છે. તેલને ઠેકાણે ઢોરની ચરબી પણ વપરાય છે.

આપણે ઘેર સાબુ બનાવી શકીએ એવી સાબુ બનાવવાની સાદી રીત નીચે પ્રમાણે છેઃ—

કૅાસ્ટિક સોડા, કોપરેલ, ને પાણી નીચેના પ્રમાણમાં લેવાંઃ-

કોપરેલ શેર ૧
કૅાસ્ટિક સોડા રૂપીઆભાર ૬
પાણી રૂપીઆભાર ૧૪

કૅાસ્ટિક સોડાને તપેલીમાં નાંખવો. તેમાં પાણી નાંખી લાકડી વડે હલાવવું. એટલે તે ગરમ થશે. હાથ ઘાલવો નહિ. હાથ ઘાલવાથી દઝાશે. આ પાણી રાત રહેવા દઈ ઠંડું પાડવું. કોપરેલને ગાળવું. એ કોપરેલમાં સોડાવાળું પાણી, ધીમે ધીમે, પાએક કલાક થાય એમ, રેડવું. હલાવતા જવું ને રેડતા જવું. પછી તેને થાળીમાં પાથરી દેવું, એટલે થાળીમાં સાબુ તૈયાર થશે. તેને કાપીને જોઈએ તેવાં ચોસલાં કરવાં.

તેલમાં રંગ અને સુગંધિદાર પદાર્થ નાંખવાથી રંગિત અને સુગંધિત સાબુ બનશે.

કેટલાક સાબુમાં કાર્બોનિક ઍસિડ નામનો તેજાબ નાંખે છે. ખસ, દરાજ, કે એવા ચામડીના રોગ થયા હોય તો એવો સાબુ ચામડી સાફ કરવામાં વપરાય છે.

કોપરેલને ઠેકાણે અળસીનું તેલ અને દિવેલ પણ વપરાય છે.

પાઠ ૨૪મો

ધીરજનાં ફળ મીઠાં છે.

એક વરસ વરસાદ ન વરસવાથી ભારે દુકાળ પડચો. અનાજ બહુજ મોઘું થયું અને ગરીબગરબાં ભૂખે મરવા લાગ્યાં.

તે સમયે એક શહેરમાં કોઈ તવંગર પુરુષ રહેતો હતો. તે પોતાનું ધન પરોપકારી કામમાં વાપરવામાં આનંદ માનતો. ઉદાર પુરુષો બીજાના સુખ માટે પોતાનો પૈસો વાપરતાં અચકાતા નથી. ધન્ય છે એવા દાતારને! પારકાનું ભલું કરવામાં પૈસો વાપરવો એ પૈસાનો ઉત્તમ ઉપયોગ છે.

આ સખી દાતારે સદાવ્રત ખોલ્યું અને બધાં ભૂખે મરતાંને દરરોજ દાણા વહેંચવાનો હુકમ કર્યો. તેના ઘર આગળ રોજ ભિખારીની મોટી ઠઠ ભેગી થતી અને દાણા લેવા માટે પડાપડી થતી. આ ટોળામાં એક મણી નામની છોકરી હતી. બીજાં બધાં ભિખારી પોતાનો ભાગ લઈ ઘેર જાય પછી તે છેલ્લી માગવા જતી. આથી તેને ભાગે થોડામાં થોડા દાણા આવતા.

આઠદસ દહાડા આ પ્રમાણે ચાલ્યાં કર્યું. મણીને

ભાગે રોજ થોડા દાણા આવે, પણ તે કોઈ પણ દિવસ ધક્કો મારી આગળ ધસતી નહિ.

આ વાત તે તવંગર પુરુષને કાને ગઈ. એક દિવસ તેણે છેલ્લા વહેંચવાના દાણામાં દસ દસ રૂપીઆની બે નોટ મૂકી. હમેશની માફક પોતાનો ભાગ લેવા મણી છેલ્લી ગઈ, એટલે હમેશની પેઠે તેને ભાગે થોડા દાણા આવ્યા. ઘેર જઈ તેણે તે પોતાની પોટલીમાંથી ઠાલવ્યા તો તેમાંથી બે નોટ નીકળી. તે નોટ તે શેઠને ઘેર પાછી આપવા ગઈ. તે ઉદાર શેઠ તેની સાચાઈથી તેના પર બહુ રાજી થયો અને તેણે તેને બીજી બે નોટ આપી.

ધીરજનાં ફળ મીઠાં છે. પરમેશ્વર ધીરાં ને સાચાં માણસને તેમના સદ્‌ગુણનો બદલો આપ્યા વિના રહેતો નથી.

પાઠ ૨૫મો

ઘેટું અને બકરું

બકરું તો તમે બધાંએ જોયું હશે અને ઘેટું પણ કેટલાંકે જોયુંજ હશે.

પ્રાણીઓમાં ગાય અને ભેંસ આપણને ઘણાં ઉપયોગી છે. તે આપણને દૂધ આપે છે. એ આપણો પોષક ખોરાક છે અને એનાં દહિં, માખણ, ઘી, વગેરે ખાવાના પદાર્થો બને છે, તે તમે શીખી ગયાં છો.

જેમ ગાયભેંસ આપણું પોષણ કરે છે તેમ ઘેટું ટાઢથી આપણું રક્ષણ કરે છે. એનાં ઊનનાં પહેરવાનાં વસ્ત્ર અને ઓઢવાની ધાબળી બને છે.

તમે ગાય ને ઘેટું એ બેને સાથે જોશો તો એ બે ઘણી રીતે મળતાં છે, એ વિચાર તમને ભાગ્યેજ આવશે; પણ એ બે ઘણી રીતે મળતાં છે.

ગાય અને ઘેટું, બંને ઘાસ ખાય છે. બંનેની ખાવાની રીત સરખી છે. બંને વાગોળે છે. એકેને ઉપલા જડબામાં આગલા દાંત નથી. બંનેને પગે ફાટવાળી ખરી હોય છે. બંનેને દરેક પગે ચાર

આંગળાં હોય છે; બે મોટાં આંગળાં આગળ હોય છે ને બે નાનાં આંગળાં પાછળ હોય છે. તેઓ બંને બે આગલાં આંગળાં પર ચાલે છે.

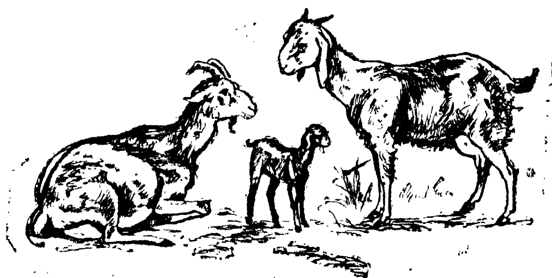
બંને ઘણે ભાગે ખેતરોમાં રહે છે. બંને એવાં તો ગરીબ છે કે સામે એક નાનો કુતરો ભસતો આવે તો બીને બંને નાસી જાય છે. આપણામાં જે ઘણું રાંકડું હોય છે તેને આપણે ગાય જેવું ગરીબ કે બકરી જેવું ગરીબ કહીએ છીએ.

ઘેટું આસરે ત્રણ ફૂટ ઊંચું હોય છે. તેના પગ પાતળા પણ મજબૂત હોય છે. તેની પૂંછડી લાંબી હોય છે. પણ તે બાળક હોય છે ત્યારે ભરવાડ તેને કાપી ટૂંકી કરે છે. તેનું માથું નાનું ને લાંબું, અણીઆળું હોય છે. ગાય શીંગડાં મારે છે, ઘેટું માથું ને શીંગડાં, બંને મારે છે. તેની આંખ ઝીણી, ઊંચટ્ટી જણાય છે. તે તેના માથાની બે બાજુએ હોય છે. તેના કાન નાના હોય છે ને તે વારંવાર હલાવ્યા કરે છે. તેનાં આંખ ને કાન, બંને તીવ્ર હોય છે.

ગાયની પેઠે ઘેટાંને પણ ટોળામાં રહેવું ગમે છે. સરદાર ઘેટું જેમ જાય તેમ બીજાં બધાં ઘેટાં

તેની પાછળ ચાલ્યાં જાય છે. એક માણસ વર્તે તેમ બીજાં વગર વિચારે વર્તે તો આપણે કહીએ છીએ કે એ તો ગાડરીઓ પ્રવાહ છે. ગાડર એટલે ઘેટું.

કદમાં બકરૂં લગભગ ઘેટાના જેવડું હોય છે. ઘેટાંને શરીરે ઊન હોય છે; પણ બકરાંને શરીરે વાળ હોય છે. બધાં બકરાંને સરખા વાળ હોતા નથી. કેટલાંકના વાળ બરડ ને ખરબચડા અને કેટલાંકના રેશમ જેવા સુંવાળા હોય છે.

બકરાંનું માથું, દાંત, પેટ, ને પગ ઘેટાંનાં એ અંગોનાં જેવાંજ હોય છે. પણ બકરો ઘણો બહાદુર ને લડકણો હોય છે. ઘેટાં કે બકરીના જેવો તે બીકણ નથી. શત્રુને મારવામાં તે પોતાના માથાનો ઉપયોગ કરે છે.

વગડાઉ બકરો ઊંચી ટેકરીઓ પર રહે છે. ઊભા ચઢાવવાળી ટેકરી પર પણ તેનો પગ ઠરે છે ને તે એક ખડકથી બીજા ખડક પર સહેલથી કૂદકો મારે છે.

બકરૂં બધી જાતનાં ઘાસ, પાંદડાં, અને ડાળીઓ ખાય છે. આપણામાં કહેવત છે કે 'ઊંટ મેલે આકડો ને બકરી મેલે કાંકરો.'

પાઠ ૨૬મો

कविता ने नीति

मनहर

बाळक पीए तो तेने ज्ञानबळ बहु वधे,
जुवान पीए तो छक ऊतरे जुवानीनो,
वृद्ध जो पीए तो तेने हिंमत ने जोर वधे,
उपजावे अंतरमां रस सोळ आनीनो. १

सतीओ पीए तो तेने सतनो मारग सूझे,
सुधारस सम नारी मोटी अने नानीओ,
सुकविता कोइने न होय अवगुणकारी,
दोष न देखाय जेमां जरिये नादानीनो. २

शार्दूलविक्रीडित

कीर्ति काव्यथकी मळे वळी मळे प्रीति प्रजानी घणी,
नीतिनो पण बोध शुद्ध कविता आपे अनीति हणी;
आनंदामृत काव्यना कथनमां ज्ञाता जनोने जडे,
जे जाणे कविताानि जुक्ति समजी ते भोग्य तेने पडे. ३

इंद्रवज्रा

बेटी बहेनो पितु भ्रात पासे,
जे बोलतां बोल बहू लजाशे,
एवूं लखे ते कहिये अनीति,
रूडा जनोनी नहि एवि रीति. ४

दलपतराम

પાઠ ૨૭મો

આપણા મુસલમાન ભાઈઓ

આપણા દેશમાં મુસલમાનોની મોટી વસ્તી છે. આખી વસ્તીનો લગભગ પાંચમો ભાગ મુસલમાનોનો છે.

સુમારે સાડી નવસેં વર્ષ પર તેમણે હિંદુસ્તાન પર ચઢાઈ કરવા માંડી. ધીમે ધીમે તેમણે દેશનો

ઘણો ભાગ જીતી લીધો. દેશ જીતતા ગયા તેમ તેમ વધારે વધારે મુસલમાનો આપણા દેશમાં આવી વસવા લાગ્યા. હાલ હિંદુસ્તાન હિંદુઓનો દેશ છે તેમ મુસલમાનોનો પણ છે. દેશના ભલામાં બંનેનું ભલું સમાએલું છે. મુસલમાનો આપણા ભાઈઓ છે. એમની તરફ આપણે ભાઈના જેવો પ્રેમ રાખવો જોઈએ.

મુસલમાન રાજાઓએ મોટાં મોટાં શહેરો વસાવ્યાં છે ને તેને મજબૂત કોટોથી શોભાવ્યાં છે. તેમણે ભવ્ય મસ્જિદો ને રોજા બાંધ્યાં છે, તેમાં પત્થરની કોતરણી જોવા લાયક છે. અમદાવાદમાં જુમા મસ્જિદ ને શાહ આલમનો રોજો જોશો તો તેમાં દરેક જાળીની કોતરણી જુદી ને ખુબીદાર માલમ પડશે.

મુસલમાન ધર્મના સ્થાપનાર હઝરત મુહંમદ પેગંબર હતા. તેઓ મક્કામાં જન્મ્યા હતા. ઈશ્વર એક છે અને તે અલ્લાહ છે, એવો તેમણે બોધ કર્યો.

મૂર્તિ પૂજનારાઓને મુસલમાનો ધિક્કારે છે. તેમના ધર્મ પ્રમાણે તેમની મુખ્ય ફરજ પાંચ છેઃ—૧. ખુદા એક છે અને હઝરત મુહંમદ તેના પેગંબર છે,

એવા અર્થનું અરબી વાક્ય ભણવું ને માનવું; ૨. દરરોજ બંદગી કરવી; ૩. સખાવત કરવી; ૪. રમઝાન મહીનામાં ઉપવાસ કરવો; અને ૫. મક્કાની હજ્જ એટલે જાત્રા કરવી.

ધર્મચુસ્ત મુસલમાનો દહાડામાં પાંચ વાર નમાજ પઢે છે:—૧. સૂર્ય ઊગ્યા પહેલાં; ૨. બપોરે; ૩. ત્રીજા પહોર પછી; ૪. સૂર્ય આથમ્યા પછી તરત; અને ૫. રાતે. નમાજ કરતા પહેલાં તેઓ હાથ, પગ, કાન, ને મોં ધુએ છે. બંદગી કરતી વખતે તેઓ પોતાનું મોં મક્કાની દિશા તરફ રાખે છે.

હિંદુઓને જેવું કાશી તેવું મુસલમાનોને મક્કા શરીફ છે. મક્કામાં કાબા નામનું મોટું બાંધકામ છે, તેમાં એક પવિત્ર કાળો પત્થર છે, તેની જાત્રાળુઓ સાત પ્રદક્ષિણા કરે છે. હઝરત આદમ, જેઓ માનવીમાં સહુથી પહેલા ઉત્પન્ન થયા હતા, તેઓ આ પત્થર સ્વર્ગમાંથી લાવ્યા હતા, એમ મુસલમાનો માને છે. આથી એ પવિત્ર ગણાય છે. ઝમઝમ નામનો મક્કાની પાસે ઝરો છે, તે પણ પવિત્ર મનાય છે. હાજી લોકો તેમાંથી પાણી ભરી લાવે છે.

કુરાન એ મુસલમાનોનું ધર્મપુસ્તક છે. દારૂ પીવાની અને વ્યાજ લેવાની એમાં મના કરી છે.

મુસલમાન શબ્દનો અર્થ અલ્લાહની ઇચ્છાને તાબે થનાર એવો થાય છે. શુક્રવાર તેમનો આરામનો દિવસ છે. તેમનામાં સંધ્યાકાળ પછી તારીખ બદલાય છે. આથી તેઓ ગુરુવારની રાતને શુક્રવારની ગણી જુમેરાત કહે છે. મુસલમાન લોકોનો ઘણો ભાગ ગરીબ અને કેળવણીમાં પછાત છે.

મુસલમાન લોકોમાં શીઆ અને સુન્ની એવા બે પંથ છે. હિંદુસ્તાનના મુસલમાનો મોટે ભાગે સુન્ની છે. શીઆઓ માત્ર હઝરત અલીનેજ ખલીફા તરીકે માને છે. સુન્નીઓ હઝરત અબુબકર, હઝરત ઉમર, હઝરત ઉસમાન, અને હઝરત અલી, એમને અનુક્રમે ખલીફા તરીકે માને છે.

પાઠ ૨૮મો

ઝાડનાં મૂળ, ભાગ ૧લો

શિક્ષક—પ્રિય બાળકો, તમે ઝાડનો પાઠ શીખી ગયાં છો. બોલો, ઝાડના કેટલા ભાગ છે?

છોકરાં—ગુરુજી, ત્રણઃ મૂળ, થડ, ને પાંદડાં.

શિક્ષક—બરાબર. જુઓ, હું મૂળ ખોદી કાઢું છું. આ એની સાથે શું વળગ્યું છે ?

છોકરાં—સાહેબ, માટી જેવું દેખાય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. તમે જુઓ છો કે મૂળ જમીનમાં ઊગે છે. એ પોતાનો ખોરાક જમીનમાંથી મેળવે છે. જુઓ, આ બધી નિકોરી કરી છે, તેમાં થઈને પાણી વહે છે. એ રીતે ઝાડને પાણી પવાય છે. કેટલેક ઠેકાણે માળી ડોલ વડે ઝાડનાં મૂળ આગળ પાણી રેડે છે. આ રીતે મૂળને ખોરાક ને પાણી મળે છે. આપણા શરીરમાં છિદ્ર છે, તેમ મૂળમાં પણ ઘણાં ઝીણાં છિદ્ર છે, તેની મારફત તે જમીનમાંથી પાણી પીએ છે. જેમ પાણીમાં ખાંડ ઓગળી જાય છે તે નજરે દેખાતી નથી, સ્વાદથીજ જણાય છે, તેમ પાણીમાં માટી ઓગળી જાય છે, તે દેખાતી નથી. આ રીતે મૂળને ખોરાક ને પાણી મળે છે ને તે જમીનમાં ફેલાય છે. જુઓ, મૂળ કેવું ફેલાએલું છે ! આ શું છે ?

છોકરાં—સાહેબ, એ દોરીઓ જેવું દેખાય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત છે. જેમ થડ ઉપર વધતું જાય છે, તેમ મૂળ અંદર વધતું જાય છે. જેમ થડને ડાળી ફૂટે છે, તેમ મૂળને પણ ફૂટે છે. એ બધી ડાળીઓ જમીનને સજ્જડ વળગી રહે છે. આથી પવનનો સાધારણ ઝપાટો ઝીણી ડાળીઓને ને પાદડાંને તોડી નાંખે, પણ તે ઝાડને મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખતો નથી. આ રીતે મૂળ ઝાડને સજ્જડ કરે છે. હવે હું આ ઝાડના મૂળનો થોડો ભાગ ખોદી કાઢું છું. એ મૂળ કેવું દેખાય છે ? રસૂલ, તું કહે.

રસૂલ—સાહેબ, એ મૂળ તો જાડું ને નક્કર છે.

શિક્ષક—ખરૂં, એ વિષે વધારે કાલે સમજાવીશ.

પાઠ ૨૯મો

ઝાડનાં મૂળ, ભાગ ૨જો

શિક્ષક—કાલે તમને એક ઝાડનું મૂળ બતાવ્યું હતું, તે કેવું હતું ? યાદ છે ? સોરાબજી, તું કહે.

સોરાબજી—સાહેબ, તે જાડું ને નક્કર હતું.

શિક્ષક—ખરૂં. મોટાં ઝાડને ચીકણાં, નક્કર મૂળ હોય છે. તેને દરેક દિશા તરફ ડાળીઓ ફૂટે છે ને તેનાં નાનાં મૂળ થાય છે. જ્યાં તેને જોઈતો ખોરાક મળે છે તે તરફ તે ફેલાય છે. દોરીવાળા મૂળના છોડ એકજ ઋતુ જીવે છે. નક્કર ને જાડા મૂળવાળા છોડ શિયાળામાં મરી જતા નથી. મૂળનો જાડો ભાગ છોડનો ખોરાક છે. જ્યારે જમીનમાંથી બીજો ખોરાક મળતો નથી ત્યારે એ ખોરાક પર છોડ જીવે છે. વસંત ઋતુમાં એવા છોડને નવાં પાંદડાં આવે છે.

આ જુઓ. ઝાડની છાલ પર આ છોડે મૂળ ઘાલ્યું છે ને તેમાંથી રસ ચૂસે છે. આમ કેટલાક છોડનાં મૂળ જમીનને અડકતાં નથી. વળી કેટલાક છોડ ઝાડમાં ઊગે છે, પણ તે તેમાં મૂળ ઘાલતા નથી કે તેમાંથી પોષણ લેતા નથી. તે હવા પર જીવે છે. બોલો, ગમે તે છોડને ગમે તે ઠેકાણે રોપીશું તો તે ઊગશે? છગન, તું જવાબ દે.

છગન—સાહેબ, કેમ ન ઊગે? ત્યાં પણ એને પાણી પવાય તો એ ઊગે. જમીનમાંથી ત્યાં પણ એને ખોરાક તો મળશે.

શિક્ષક—વિચાર કરશો તો જણાશે કે તમારો જવાબ બરાબર નથી. માણસોને જેમ જુદો જુદો ખોરાક રુચે છે ને પોષક થાય છે, તેમ ઝાડને પણ જુદી જુદી જમીન માફક આવે છે. તેને જોઈતું પોષણ બધી જમીનમાંથી મળતું નથી. એક જાતની જમીન કરતાં બીજી જાતની જમીન તેને વધારે માફક આવે છે. વળી દરેક છોડને સરખો ખોરાક જોઈતો નથી. જોઈતો ખોરાક ન મળવાથી છોડ કરમાઈ જાય છે. આથી ખેડુતો જુદે જુદે વખતે જુદો જુદો પાક ઉતારે છે. જો અમુક ખેતરમાં તેઓ દરેક વર્ષે અનાજનાં બી રોપે, તો પાક ઓછો ઓછો થાય, અનાજને જોઈતો ખોરાક વપરાઈ જાય, અને આખરે છોડ ભૂખે મરે. જમીનને ફળદ્રૂપ કરવા જુદી જુદી જાતનાં ખાતર વાપરવાં પડે છે.

પાઠ ૩૦મો

આપણા પારસી ભાઈઓ

જેવા મુસલમાન આપણા ભાઈઓ છે, તેવા પારસીઓ પણ છે. એમનો મૂળ દેશ ઇરાન છે. ઇ. સ. ૬૪૦માં ઇરાનના એક શહનશાહને અરબોએ ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂક્યો અને ત્યાંના વતનીઓને મુસલમાન કરવા માંડ્યા. આ જુલમને લીધે ઘણાખરા પારસીઓ પોતાના ધર્મની ખાતર હિંદુસ્તાનમાં આવીને વસ્યા.

પહેલાં તેઓ મુંબઈ પાસે સંજાન ગામમાં રહ્યા. ત્યાંના રાજાએ તેમને આસરો આપ્યો. પછી તેઓ નવસારી, વરીઆવ, ભરૂચ, વગેરે ગુજરાતના ભાગોમાં ને બીજે ફેલાયા.

હાલ તેમની વસ્તી આસરે એક લાખ માણસની છે. તેમાંનો મોટો ભાગ મુંબઈમાં વસેલો છે.

પારસી લોકો ઘણા બુદ્ધિશાળી અને મોટા મનના છે. તેઓ કેળવણીમાં તેમજ વેપારરોજગારમાં બહુ આગળપડતા છે. કેળવણીને ઉત્તેજન આપવામાં તેમજ ધર્માદા કામમાં તેમની સખાવત ઠેકાણે ઠેકાણે

જાહેર છે. સર જમશેદજી જીજીભાઈ અને દિનશા માણેકજી પિટિટની સખાવત જાણીતી છે. હિંદના દાદા દાદાભાઈ નવરોજજી ને સર ફિરોઝશાહ મહેરવાનજી મહેતા જેવા ઉત્તમ નર તેમનામાં થયા છે, તેમણે આપણા દેશને જેબ આપી છે. ટાટા ભાઈઓએ લોઢાનાં ને વીજળીનાં જંગી કારખાનાં કાઢચાં છે.

પારસીઓ બહુ હિંમતવાન છે. વેપાર ને કેળવણીને માટે તેઓ દૂર દેશ જતાં ખંચાતા નથી. તેઓમાં તવંગર અને કેળવાએલા પુરુષોમાં ખાનદાની અને ઉદારતા ખુલ્લાં જણાઈ આવે છે. તેઓ વિદ્યાને ઉત્તેજન આપે છે અને ગરીબ તરફ દયા બતાવે છે.

પારસી ધર્મના સ્થાપનાર અશો પેગંબર જરથોસ્ત હતા. એકજ ઈશ્વર છે અને તે અહુરમઝદ છે, એમ તેઓ માને છે.

તેઓ સૂર્ય, ચંદ્ર, અને અગ્નિને પ્રકાશનાં ચિહ્ન માને છે. તેમના ધર્મ પ્રમાણે અગિયારીમાં પવિત્ર અગ્નિ હમેશ રાખવો જોઈએ. તેને અપવિત્ર કરવો એ મોટું પાપ છે.

તેમની ધર્મક્રિયા ઝંદ ભાષામાં થાય છે, તે હિંદુ-ઓની સંસ્કૃત ભાષાને બહુ મળતી છે. હિંદુઓની પેઠે તેઓ પણ એમ માને છે કે આપણાં મન, વાણી, અને આચરણ પવિત્ર અને એકસરખાં રાખવાં, એ ઉત્તમ નીતિ છે.

પારસી ધર્મ પ્રમાણે પોતાની જાતમાંજ લગ્ન થઈ શકે છે અને એક ઉપરાંત બીજી સ્ત્રી કરી શકાતી નથી.

પારસીઓ સ્વચ્છતા જાળવવા જુદા જુદા નિયમો પાળે છે. તેઓ માથું ને પગ કદી ઉઘાડાં રાખતા નથી.

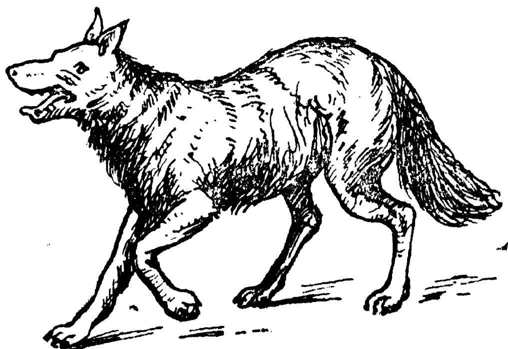
પોતાના તહેવાર તેઓ બંદગી, સખાવત. અને ધર્મની ક્રિયા કરવામાં ગાળે છે. ઉપવાસ પાળવાનો તેમનામાં રિવાજ નથી.

તેઓ શબને બાળતા કે દાટતા નથી, દોખમામાં મૂકે છે.

પાઠ ૩૧મો

વરૂ અને શિયાળ

વરૂ અને શિયાળ એ બંને પ્રાણીનાં ચિત્ર જોશો તો તમને માલમ પડશે કે બંને કુતરાની જાતનાં છે.

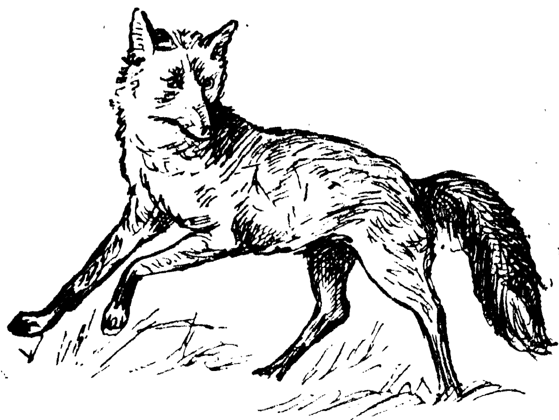
વરૂનો દેખાવ વિકરાળ, વગડાઉ, મોટા કુતરાના જેવો હોય છે. એનું શરીર લાંબું હોય છે; પૂંછડી લાંબી ને વાળથી ભરપૂર હોય છે. એનું માથું લાંબું ને ડાચા આગળ અણીદાર હોય છે. એના કાન લાંબા ને સીધા હોય છે અને આંખ કરડી ને બિહામણી હોય છે.

વરૂના દાંત લાંબા ને મજબૂત હોય છે. એના આગલા દાંત ઘણા તીણા હોય છે. બીજાં પ્રાણીના કરતાં એ જુદી રીતે કરડે છે. એનાં જડબાં ને દાંત એવાં જબરાં હોય છે કે એ શિકારને મોંમાં ઘાલી કડાક દઈને તેના કકડા કરી નાંખે છે.

એના પગ લાંબા હોય છે. કુતરાની પેઠે એને આગલે પગે પાંચ અને પાછલે પગે ચાર આંગળાં હોય છે.

વરૂ ઘણું ભુખાળું પ્રાણી છે. તે હમેશ ભૂખ્યું ને ભૂખ્યું જણાય છે. તે દરેક જાતના પ્રાણીનો શિકાર કરવા તૈયાર હોય છે. ઘોડો, કુતરો, કે બીજું કોઈ જાનવર તેને હાથ ન આવે તો તે દેડકો કે જે કંઈ હાથમાં આવે તેનું ભક્ષ કરે છે. તે ઘણું ભૂખ્યું થાય છે ત્યારે રીંછ કે ભેંસ જેવા મોટા જાનવર પર પણ હુમલો કરતાં ચૂકતું નથી. માણસને પણ તે છોડતું નથી.

વરૂ ઘણું લુચ્ચું પ્રાણી છે. તે પકડાય છે ત્યારે તે મુડદાની પેઠે સૂઈ રહે છે. તે ઘણું સાવધ ને વહેમીલું છે. તેણે કંઈ જોયું કે સૂંઘ્યું ન હોય એવું તે જુએ છે કે તેનાથી બીએ છે ને દૂર રહે છે.

શિયાળનો દેખાવ પણ કુતરાના જેવો હોય છે. વરૂની પેઠે તેનું શરીર લાંબું ને પૂંછડી લાંબી ને ભરાઉ હોય છે. પણ તેના પગ ટૂંકા ને પાતળા હોય છે. તેનું માથું કંઈક ગોળ, કાન ટૂંકા ને સીધા, અને આંખ બિલાડીની આંખ જેવી તીવ્ર અને ચકચકતી હોય છે.

કુતરાની પેઠે તે શિકારને દાંત વડે પકડે છે. તેના દાંત તીણા ને અણીદાર હોય છે.

તે જમીનમાં ખાડો ખોદી દિવસે તેમાં ભરાઈ રહે છે ને રાતે શિકાર કરવા નીકળે છે. વરૂની પેઠે તે પણ શિકારી પ્રાણી છે ને માંસાહારી છે.

શિયાળ વરૂના જેવું લુચ્ચું જાનવર છે ને પક-
ડાય છે ત્યારે મુડદાની પેઠે પડી રહે છે. તમે 'ચતુર
શિયાળ'નો પાઠ શીખી ગયાં છો, તેમાં શિયાળની
લુચ્ચાઈ તમે જોઈ છે.

पाठ ३२मो

आप समान बळ नहि.

दोहरो

सर्व काम म्हेनतथकी, करता होये लोक;
थाय सहाय सदा हरी, फळ नव थाये फोक. १

जे करि शकिये आपणे, करे न परबळ कोय;
"आप समान न बळ कंइ, मेघ समान न तोय." २

भाग्य भरूंसो राख नहिं, करजे म्हेनत मोट;
भाग्य लूलुं छे श्रम विना, धंधे आवे खोट. ३

थइ आळस जोरावरूं, धणी थाय तन मंन;
तजी देई झट तेहने, कर उद्यम सज्जन. ४

सारुं काम करवातणी, इच्छा ज्यारे थाय;
तत्क्षण ते करवुं भलुं, नहिं तो तक वहि जाय. ५

दरिद्र दुखनो बाप ते, आळस समजी लेय;
ऊंघ व्हालि करवी नहीं, दरिद्र ताकी रेह. ६

शार्दूलविक्रीडित

मोटी होय इमारतो निमथकी बंधाति नित्ये पुरी,
थाये छे मुखपाठ ते निमथकी वांचेथि पोथी खरी;
विद्या ते पण आवडे निमथकी लक्षेज शीखेथकी,
संसारे वळि नीति उद्यमथकी थाये सुखोनी वकी. ७

नर्मद

પાઠ ૩૩મો

તાજી હવાની જરૂર

શિક્ષક—હવા વિના પ્રાણી કે વનસ્પતિ જીવી શકતાં નથી, એ તમે શીખી ગયાં છો. આપણી આસપાસ બધે હવા રહેલી છે. આ કળશીઆમાં હવા છે ?

છોકરાં—હા, જી.

શિક્ષક—ખરી વાત. હવા ન હોય એવી કોઈ જગા નથી. આપણી ચારે તરફ તેમજ આપણી ઉપર

ને નીચે, જે જગા આપણને ખાલી લાગે છે તે બધી જગામાં હવા રહેલી છે. જુઓ, પાણીથી ભરેલી કુંડીમાંથી હું આ ખાલી કળશીઓ ભરૂં છું. જે થાય તે જોજો. બોલો, શું થયું ?

છોકરાં—સાહેબ, કળશીઓ પાણીએ ભરાયો.

શિક્ષક—ખરૂં, પણ તેમ થતાં તમે કંઈ સાંભળ્યું ?

છોકરાં—હા, જી. ગુડગુડ અવાજ થતો સાંભળ્યો.

શિક્ષક—એ અવાજ શેનો થયો ?

છોકરાં—સાહેબ, અમારાથી સમજાતું નથી.

શિક્ષક—તમે જે જગાએ બેઠા છો ત્યાંથી ખસો નહિ તો તે જગાએ બીજાં બેસી શકશે ?

છોકરાં—ના, સાહેબ.

શિક્ષક—ખરૂં કહ્યું. એકજ જગાએ, એકજ વખતે, બે વસ્તુ રહી શકતી નથી. કળશીઆમાંની હવાને બહાર હડસેલી કાઢી પાણી અંદર પેસે છે અને બહાર નીકળતાં હવા ગુડગુડ અવાજ કરે છે.

જુઓ, હવે કંઈક બીજું શીખવું છું. બોલો, તમારા શરીરમાં હવા કેવી રીતે જાય છે ?

છોકરાં—સાહેબ, નાકવાટે ને મોંમાંથી.

નવનીત—સાહેબ, કાનમાંથી ને શરીરનાં છિદ્રોમાંથી પણ હવા શરીરમાં જાય છે.

શિક્ષક—બરાબર. આપણે ઊંઘતાં હોઈએ કે જાગતાં હોઈએ, તોપણ દરેક પળે નાક ને મોં મારફત તેમજ ચામડીનાં છિદ્ર મારફત, આપણે હવા લયાંજ કરીએ છીએ. તમને ચોકૃખી હવા લેવી ગમે છે કે ગંદી ?

છોકરાં—સાહેબ, ચોકૂખી. ગંદી હવાથી જીવ ફરી જાય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. તાજી સ્વચ્છ હવા લોહીને સુધારે છે ને ગંદી હવા લોહીને બગાડે છે. આપણાં ઘરમાં કે ઘરની આસપાસ કોઈ પણ જાતની ગંદકી, એઠવાડ, કે કચરો હોય કે દુર્ગંધ મારતી નીકો વહેતી હોય તો તેથી આપણી તબીઅત બગડે છે. પાસેની હવા ગમે તેવી ખરાબ હોય તોપણ આપણે તે શ્વાસમાં લેવીજ પડે છે; માટે આપણે આપણા ઘરની ને આસપાસની હ ા સ્વચ્છ રાખવી. હવાવાળા ને અજવાળાવાળા ઘરનું ચિત્ર સામે પાને આપેલું છે, તે જુઓ.

તમને ઘણા માણસની ગરદીમાં લાંબો વખત રહેવું ગમે છે !

છોકરાં—ના, જી. અમારૂં માથું દુઃખવા આવે છે ને જીવ ગભરાય છે.

હવા અને અજવાળાવાળું ઘર

શિક્ષક—ખરી વાત. આપણા મોંમાંથી નીકળતી હવા સ્વચ્છ નથી. આથી જ્યાં ઘણાં માણસ ભેગાં થયાં હોય છે ત્યાંની હવા અસ્વચ્છ થાય છે. શહેર કરતાં બહારની હવા સ્વચ્છ હોય છે; કેમકે ત્યાં વસ્તી ઓછી હોય છે. સ્વચ્છ હવા લેવા માટે તંદુરસ્ત માણસને પણ રોજ શહેર બહાર ફરવા જવાની જરૂર છે.

પાઠ ૩૪મો

પારસી લોકોના તહેવારો

પારસી લોકોનો સહુથી મોટો તહેવાર પતેતી છે. તે વિષે તમે 'પુસ્તક બીજું' એમાં શીખી ગયાં છો. બીજા મુખ્ય તહેવારો પણ જાણવા જેવા છે.

તેમના ધર્મ મુજબ વર્ષના છ જુદા જુદા તબકામાં જગત પેદા કરવામાં આવ્યું છે. આ તબકા-ને ઘંબાર કહે છે. વર્ષમાં છ ઘંબાર આવે છે.

ઘંબારના દિવસોમાં પારસીઓ પોતાના બાપ-દાદાઓના રિવાજ મુજબ ચાલે છે. નાનાંમોટાં, ગરીબતવંગર, બધાં એકઠાં થઈ અહુરમઝદની પ્રાર્થના કરે છે અને ફળફળાદિ અને અન્ન ખાય છે. આ રીતે એકબીજા સાથેનો પ્રેમ અને ભાઈચારો વધે છે.

૧લો ઘંબાર પારસીઓના બીજા મહીના અરદી-બેહેસ્તના ૧૧માથી ૧૫મા દહાડા સુધી, એકંદર પાંચ દિવસ, ચાલે છે. આ ઘંબારમાં અહુરમઝ્દે આકાશ પેદા કર્યું છે. એમાં ઝાડપાન આબાદ હોય છે.

૨જો ઘંબાર ચોથા મહીના તીરને ૧૧મે દહાડે આવે છે ને તે ૧૫મા દહાડા સુધી પળાય છે. આ ઘંબારમાં અહુરમજ્દે પાણી પેદા કર્યું હતું. એમાં ખેતીવાડી ખીલે છે.

૩જો ઘંબાર છઠ્ઠા મહીના શેહેરવરને ૨૬મે દિવસે બેસે છે ને ૩૦મા દિવસ સુધી ચાલે છે. એ દિવસો ખેતીનો પાક એકઠો કરવાના ગણાય છે.

૪થો ઘંબાર ૭મા મહીના મેહેરના ૨૬મા દિવસ-થી ૩૦મા દિવસ સુધી પહોંચે છે. એમાં અહુર-મજ્દે ઝાડપાન ઉત્પન્ન કર્યાં છે.

૫મો ઘંબાર દે મહીનાના ૧૬મા દિવસથી ૨૦મા દિવસ સુધી પહોંચે છે. એમાં જાનવરો ઉત્પન્ન કર્યાં છે.

૬ઠ્ઠો ઘંબાર વરસને છેડે આવે છે. તે ગાથા ઘંબાર કહેવાય છે. તે ઘણો પવિત્ર કહેવાય છે. એ મનુષ્યની ઉત્પત્તિનો સમય છે. એમાં પારસીઓ ગાથા એટલે પવિત્ર શ્લોકો ભણે છે. અધ્યારૂઓની પાસે તેઓ મરણ પામેલાના રૂહના કલ્યાણને માટે પ્રાર્થના કરાવે છે.

જમશેદી નવરોજ એ એક જૂનો તહેવાર છે. એ ૨૧મી માર્ચે આવે છે. અગાઉના ઇરાનીઓ એજ દિવસને બેસતા વર્ષનો દહાડો ગણતા. આ તહેવારનું નામ જમશેદ નામના એક ઇરાની પાદશાહના નામ પરથી પડયું છે.

ખોરદાદ સાલ નામનો તહેવાર ફરવરદીન મહીનાને ખોરદાદ રોજે, એટલે છઠ્ઠે દિવસે, આવે છે. પારસી પેગંબર જરથોસ્તના જન્મદિવસનો એ ઉત્સવ છે. પુરાણા જમાનાથી એ દિવસ ઘણો મોટો મનાય છે. એ દિવસે ઘણા મોટા બનાવો બનેલા છે. એ દિવસે સવારમાં ધર્મની ક્રિયા કરાય છે અને બાકીનો દિવસ ખુશાલીમાં ગાળવામાં આવે છે.

पाठ ३५मो

घडपण

धोळ

घडपण केणे मोकल्युं, जाण्युं जोबन रहे सौ काळ;
घडपण केणे० १

ऊमर तो डुंगर थया रे, पादर थयां परदेश;
गोळी तो गंगा थई रे, अंगे उजळा थया छे केश;
घडपण० २

नानपणे भावे लाडवा रे, घडपणे भावे सेव;
रोज ने रोज जोइए राबडी रे, एवी बळि रे घडपणनी ए टेव;
घडपण० ३

आंखे तो सूझे नहीं रे, थर थर ध्रूजे काय;
खाधुं तो अन्न पचे नहीं रे, वळि बेठां तो नव रहेवाय.
घडपण० ४

नरसिंह महेता

પાઠ ૩૯મો

ઝાડનું થડ, ભાગ ૧લો

શિક્ષક—તમે ઝાડના ભાગ જાણો છો ને મૂળ વિષે પણ શીખી ગયાં છો. બોલો, મૂળ અને થડમાં શો ફેર છે?

છોકરાં—સાહેબ, મૂળ જમીનની અંદર ઊગે છે અને થડ તેનો બહારનો ભાગ છે.

શિક્ષક—ઠીક. મૂળ અને થડ શું કામ કરે છે, તે જુઓ. તમે જાણો છો કે મૂળ જમીનમાંથી પ્રવાહી, પોષક ખોરાક ચૂસી લે છે અને થડને માર્ગે એ રસ ઝાડના બધા ભાગોમાં ફેલાય છે. જેમ લોહી નાની નળીઓમાંથી આપણા શરીરમાં ફરે છે ને આપણને પોષે છે, તેમ જમીનમાંથી જે પોષક રસ મૂળ મેળવે છે તે થડની મારફત ઝાડના બધા ભાગમાં ફેલાય છે ને તેને પોષે છે. બધાં મૂળ સરખાં હોય છે? તુલસીદાસ, તું બોલ.

તુલસીદાસ—ના, સાહેબ. કેટલાંક મૂળ દોરીઓ જેવાં, રેસાવાળાં હોય છે ને કેટલાંક નક્કર ને કઠણ હોય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. બધાં મૂળ સરખાં હોતાં નથી. એજ પ્રમાણે બધાં થડ પણ સરખાં હોતાં નથી. તમે થડ તપાસશો તો તમને માલમ પડશે કે એનો એક ભાગ નરમ ને ગરવાળો છે અને બીજો ભાગ સખ્ત, રેસાનો ભરેલો, ને લાકડાવાળો છે. કેટલાંક ઝાડમાં નરમ, ગરવાળો ભાગ વધારે હોય છે અને કેટલાંકમાં સખ્ત, લાકડાવાળો ભાગ વધારે હોય છે. બધાં ઝાડ લાંબો વખત જીવે છે? મગન, તું ઉત્તર આપ.

મગન—ના, સાહેબ. કેટલાક ફૂલના છોડ અમુક ઋતુમાંજ જીવતા હોય છે. બીજી ઋતુઓમાં તે મરી જાય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. કેટલાંક ઝાડ એક વર્ષ જીવે છે. જે છોડોના થડમાં લાકડાનો ભાગ ઓછો હોય છે તે શિયાળામાં મરી જાય છે. કેટલાંકમાં, થડના જે ભાગને ફૂલ આવે છે તે શિયાળામાં મરી જાય છે. પણ થડનો ખરો ભાગ જીવે છે ને વસંત ઋતુમાં તેમાંથી નવી ડાળી ફૂટે છે ને તેને ફૂલ આવે છે.

જે છોડમાં લાકડાનો ભાગ વધારે હોય છે, તે છોડ ઘણાં વર્ષ જીવે છે.

પાઠ ૩૭મો

ઝાડનું થડ, ભાગ રજો

શિક્ષક—કાલે, તમને થડ વિષે કેટલુંક શિખવ્યું. આજ થોડું વધારે શિખવું છું.

વડનું ઝાડ જુઓ. એમાંથી થડ નીકળે છે, તેનો કેટલોક ભાગ જમીન સુધી પહોંચે છે ને

જમીનમાં મૂળ ઘાલી નવો છોડ ઉત્પન્ન કરે છે. વડની આ બધી ડાળીઓ લટકે છે, તે કેવી દેખાય છે?

છોકરાં—સાહેબ, એ લાંબી ચોટલી જેવી દેખાય છે.

શિક્ષક—ખરૂં. એ જટા જેવી દેખાય છે. એને વડવાઈ કહે છે. કેટલાક જોગીઓ વેષધારી હોય છે. તેઓ જટા રાખી પવિત્રાઈનો ડોળ કરે છે, પણ તેમનાં મન શુદ્ધ નથી હોતાં. એવાને વિષે એક કવિએ કહ્યું છે કે

'જટા ધરે જગદીશ મળે, તો વડલા વૈકુંઠ જાય.'

જુઓ. થડનો આ કાપેલો કકડો છે. એની ઉપલી છાલ ઉખેડી નાંખી છે. એ લાકડા પર તમે શું જુઓ છો?

છોકરાં—સાહેબ, કુંડાળા, કુંડાળા જેવું દેખાય છે.

શિક્ષક—બરાબર. કેટલાંક થડ બહારથી વધે છે. એના વચલા ગલ ને ઉપલી છાલની વચ્ચે લાકડું હોય છે, તેને દરેક વર્ષે નવું પડ બંધાય છે. આ રીતે એના થડમાં બહારથી વધારો થઈ નવાં નવાં પડ થાય છે. આપણે થડને કાપી

તેના વચલા ગરની આસપાસનાં કુંડાળાં તપાસીએ તો તે ઝાડ કેટલાં વર્ષનું છે તે કહી શકીએ; કેમકે દરેક વર્ષે એકેક કુંડાળું વધે છે.

હવે, જુઓ. ઝાડનાં થડ ઊંચાં, ઊભાં ચાલ્યાં જાય છે ને ઝાડને ટટાર રાખે છે. બધાં ઝાડ એવાં છે ? સોરાબજી, તું બોલ.

સોરાબજી—ના, સાહેબ. વેલાનાં થડ નબળાં છે. તેનાથી ટટાર રહેવાતું નથી. તેને બીજાં ઝાડની આસપાસ વિટળાવું પડે છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. કેટલાક વેલા સીધા જમીન પર દોડચા જાય છે અને તેની ડાળીઓ જાળની પેઠે ગુંચવાય છે:

પાઠ ૩૮મો

મુસલમાન તહેવારો

ઈદના બે તહેવાર વિષે તમે 'પુસ્તક બીજું' એમાં શીખી ગયાં છો. બારા વફાતનો તહેવાર રબિઉલ અવ્વલ મહીનાને બારમે દહાડે પળાય છે. હઝરત મુહંમદ પેગંબરના સ્વર્ગવાસ પામવાની યાદગીરીમાં

એ ઉત્સવ ઉજવાય છે. તેમજ પેગંબર સાહેબનો જન્મ પણ એજ મહીનાની એજ તારીખે થયો હતો, એમ મનાય છે. એ દિવસે ઘરમાં તેમજ મસ્જિદમાં વિદ્વાનો મહાન હઝરતનાં સ્તુતિવાક્યો ગાય છે. આ રિવાજ એ મહીનાના બારે દહાડા ચાલે છે, પણ બારમો દહાડો ખાસ પવિત્ર મનાય છે.

શબે બરાત એ પુનેમના ચંદ્રનો ઉત્સવ છે. એ શાબાન મહીનાની પંદરમી રાતે પળાય છે. મુસલમાનો એવું માને છે કે એ રાતે બધા મનુષ્યો-નાં આવતા વર્ષનાં સુખ, દુઃખ, અને તંદુરસ્તી અલ્લાહ નક્કી કરે છે અને તે જિંદગી ને મરણના કિતાબમાં નોંધે છે. એથી એ રાતે દયા ગુજારવાને માટે અલ્લાહની બંદગી કરવામાં આવે છે.

શબે કદ્રની રાત એ રમઝાન મહીનાની, એટલે રોઝા રાખવાના મહીનાની, છેલ્લી દસમાંની એક રાત છે. ઘણા જણ રમઝાન મહીનાની ૨૭મી રાતને શબે કદ્રની રાત તરીકે માને છે. એ રાત બધી રાત કરતાં મોટી ગણાય છે.

એ રાતે હઝરત મુહંમદ પર્વતની ગુફામાં ખુદાના ધ્યાનમાં મશગૂલ થયા હતા, એવામાં એક દેવતાઈ

માણસ રેશમની તખતી સાથે એમની નજરે પડયો. તરતજ એમણે એક ગેબી અવાજ સાંભળ્યો કે 'વાંચ'. તેમણે કહ્યું, મને વાંચતાં આવડતું નથી. ફરી ગેબી અવાજ થયો કે 'માલિકનું નામ દઈને વાંચ.' તેમણે તે લેખ તરફ જોયું કે તરત તે ગેબી અવાજ બંધ થયો. તેમનું શરીર ધ્રૂજવા લાગ્યું. 'તું ખુદાનો પેગંબર છે', એવા ગેબી શબ્દોના અવાજ તેમને સંભળાવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે તેમને ખુદા તરફથી કુરાને શરીફ પ્રગટ થયું. ધીમે ધીમે તેમણે ઇસ્લામ ધર્મનો ઉપદેશ આપવા માંડયો. આ કારણથી આ રાતને મુસલમાન લોકો મોટી માને છે ને એ રાતે બધા મુસલમાનો પર્વરદિગારના ગુણ ગાય છે. મસ્જિદોમાં રોશની થાય છે ને એ રાત બધા મુસલમાનો ઉત્સવ તરીકે પાળે છે.

પાઠ ૩૯મો

ભાઈબેન અને સારંગી, ભાગ ૧લો

પેમલો અને જીવી, એ બે ભાઈબેન, ભીખ માગી જેમતેમ પોતાનું પૂરૂં કરતાં હતાં. પેમલો સારંગી વગાડતો અને બંને જણાં સાથે ગાતાં ત્યારે

લોકોનાં ટોળેટોળાં તેમની પાછળ વિંટલાઈ વળતાં અને તેમને પૈસા આપતાં. દિવસે ભીખ માગી રાતે કોઈને ઓટલે કે ઝાડ તળે તેઓ સૂઈ રહેતાં.

એક દિવસ થોડાંક અટકચાળાં છોકરાંએ તેમની સારંગી છૂંદી તેના તાર તોડી નાંખ્યા. આથી તે બાપડાં ભાઈબેનનાં દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. સારંગી તેમનું જીવન હતું, તે નાશ પામ્યું, હવે શું કરવું? રડતાં ને કકળતાં તેઓ વનમાં ગયાં અને થાકયાં એટલે એક ઝાડ તળે બેઠાં. પ્રભુની પ્રાર્થના કરી તેઓ બોલ્યાં, હે નાથ, તુંજ અમારો બેલી છે. અમારૂં પેટ ભરવાનું એકનું એક સાધન ગયું. હવે અમારી શી ગતિ! પેમલો બોલ્યો, હે ઈશ્વર, મારી પાસે એક જાદુઈ સારંગી હોય તો હું તે વગાડું ને લોકો તે સાંભળી નાચવા માંડે તો કેવી મઝા પડે!

તેઓ આમ વિચાર કરતાં હતાં એટલામાં વન-દેવીએ તેમને દર્શન દીધું અને એક સુંદર સારંગી તેમને આપી, કહ્યું, પેમલા! લે આ સારંગી. તું એ વગાડીશ એટલે લોકો મોહ પામી નાચવા માંડશે. જ્યાંસુધી તું નમ્ર રહીશ ત્યાંસુધી એ સારંગીને કોઈ કંઈ કરી શકનાર નથી. પણ તું અભિમાન ધરીશ કે તરતજ

એના તાર તૂટવા માંડશે અને તે તૂટ્યા પછી કોઈથી સંધાશે નહિ. જીવી કહે મારો ભાઈ કોઈ દિવસ ગર્વિષ્ઠ થાય એવો નથી. સારંગી આપી વનદેવી ગૂમ થઈ ગઈ. પ્રથમ તો ભાઈબેનને આ સમણા જેવું લાગ્યું. પણ તેમણે ખરેખરી સારંગી જોઈ ત્યારે તેમને એ વાતની ખાતરી થઈ.

સારંગી લઈ ભાઈબેન અગાઉની પેઠે ગામે ગામ ફરી ભીખ માગવા મંડયાં. આ જાદુઈ સારંગીનો અવાજ જેને કાને પડતો તે મોહ પામી તરત નાચવા લાગતો અને સારંગી બંધ થાય ત્યારેજ તે નાચતો રહેતો.

એક દિવસ એક મિઠાઈવાળાની દુકાન આગળ જઈ તેમણે રૂપીઓ આપી મિઠાઈ માગી. દુકાનદારને લાગ્યું કે આ ભિખારીની પાસે રૂપીઓ કયાંથી ! એ કંઈથી ચોરી લાવ્યો હશે. પેમલાએ વિચાર્યું કે ગાયન ફરી બતાવ્યા વિના એને ખાતરી નહિ થાય. એણે સારંગી વગાડી અને બંને ભાઈબેને ગાવા માંડયું. ગાયન શરૂ થતાંજ તે દુકાનદાર અને તેની સ્ત્રી, બંને નાચવા મંડયાં અને નાચી નાચીને થાકયાં ત્યારે બોલી ઊઠયાં કે તમે બંને દુકાનમાં આવો,

મનમાનતું ભોજન કરો, અને અહિંજ સૂઈ રહો. હવે ગાવાનું બંધ કરો.

એક દિવસ ભાઈબેન ગાતાં હતાં ને લોકોની મોટી ઠઠ ભરાઈ હતી, એટલામાં રાજાની સવારી ત્યાંથી જતી હતી. રાજા આ જોઈને છક થયો. તેણે પેમલાને અને જીવીને પૂછયું, તમે મારા મહેલમાં રહેશો ? હું તમને છોકરાંની પેઠે પાળીશ. તેમણે ખુશીથી તે કબૂલ કર્યું.

પાઠ ૪૦મો

ભાઈબેન અને સારંગી, ભાગ રજો

પેમલો અને જીવી ભિખારી મટી મહેલવાસી થયાં. હવે તેમને દરેક જાતનું સુખ મળવા લાગ્યું. કોઈ પણ પ્રધાન રાજાની મરજીથી ઉલટો વિચાર બતાવે કે રાજા પેમલાને બોલાવે. ગાયન શરૂ થાય કે પ્રધાન નાચવા માંડે, પેમલા પર પાવલાંબેઆનીનો વરસાદ વરસે, અને પ્રધાન રાજાનું કહ્યું તરત કબૂલે.

આમ કેટલાંક વર્ષ ચાલ્યાં ગયાં. રાજકુંવરની ઇચ્છા જીવી સાથે લગ્ન કરવાની થઈ. રાજાને એ વિચાર ગમ્યો નહિ. તેણે કુંવરને કહ્યું, તું ભિખારણને પરણે એ તને શોભે ?

રાજાએ પેમલાને બોલાવીને કહ્યું, તમારે ભાઈબેને રાજમહેલ છોડી ચાલ્યાં જવું. પેમલાએ કહ્યું, રાજાજી, વિચાર કરો. આ શું બોલો છો? તેણે સારંગી વગાડવાનું શરૂ કર્યું, એટલે રાજા નાચવા લાગ્યો. તે ગભરાયો અને રાજકુંવરને જીવી સાથે પરણવાની તેણે રજા આપી.

પેમલાને અભિમાન આવ્યું. તે બોલ્યો, મારી સારંગી વગર તમારો છૂટકો ક્યાં છે ? આ અભિમાનના બોલથી સારંગીનો એક તાર તડાક દઈને તૂટી ગયો. પેમલાએ તેવો બીજો તાર મેળવવાને ઘણાં ફાંફાં માર્યાં, પણ તેનું કંઈ વળ્યું નહિ. એ તાર તૂટ્યો તે તૂટ્યો.

થોડા દિવસ રહીને જીવીએ પેમલાને કહ્યું, ભાઈ, હાલનો તું મારી સાથે બોલતો નથી. તે બોલ્યો, બેન ! મારા જેવા ઉત્તમ ગવૈયાના વિચાર ઊંચાજ રહે છે. આ અભિમાનથી સારંગીનો બીજો તાર તૂટી ગયો. રાજાએ કહ્યું, સારંગીના ચાર તારને બદલે બેજ દેખાય છે. બે ક્યાં ગયા ? પેમલાએ કહ્યું, મેં તોડીને ફેંકી દીધા. મારા જેવા કાબેલ ગવૈયાને બેજ તાર બસ છે. આમ તે બોલ્યો એટલે બાકીના બે તાર પણ તૂટી પડ્યા. પેમલો સમજ્યો કે હવે મારૂં આવી બન્યું છે, હવે અહિં રહેવામાં માલ નથી.

આમ વિચારી પેમલો મહેલ છોડી ચાલ્યો ગયો. જે ઝાડ આગળ વનદેવીએ તેને જાદુઈ સારંગી આપી હતી ત્યાં તે ગયો. તેણે વનદેવીની પ્રાર્થના કરી. દેવીએ દર્શન દીધું, તેને તેણે કહ્યું, માતા ! તું આ સારંગી

લઈ લે. હું એને લાયક નથી. મને યોગ્ય શિક્ષા થઈ છે. દેવી દયાળુ હતી. તેણે કહ્યું, હું બે વરદાન આપું છું. એક વરદાન તને અપાઈ ચૂકયું છે; માટે એક બીજી વાર માગવું હોય તે માગ. તેણે પાછી જાદુઈ સારંગી માગી અને દેવી તેને તે આપી જતી રહી.

પેમલો પહેલાંની પેઠે ગામે ગામ સારંગી વગાડી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં જીવી

જે શહેરમાં રહેતી હતી તે શહેરમાં તે આવ્યો. રાજા મરણ પામ્યો હતો, રાજકુંવર રાજા થયો હતો, ને જીવી રાણી થઈ હતી. દરબારમાં જઈ તેણે સારંગી વગાડી એટલે જીવીએ તેમે ઓળખ્યો. તેણે તેને એકાંતમાં બોલાવ્યો. પેમલાએ પૂછ્યું, બેન ! તું સુખી તો છે ? જીવીએ કહ્યું, ના, ભાઈ ! હું સુખી નથી. રાજા મને નીચ કુળની કહી નિંદે છે. મહેલમાં પણ મને સુખ મળતું નથી; કેમકે તારા વિના ગમે તેવું સુખ પણ મને સુખ નથી. પછી જીવીએ પેમલાને પૂછ્યું, તું તો સુખી છે ને ? પેમલાએ કહ્યું, ના, બેન ! પૈસો તો મને મળે છે, પણ તેથી સુખ મળતું નથી. તું જેમાં ભાગ ન લે તે મને સુખજ નથી.

આમ વિચારી બંને જણાં તે શહેર છોડી ચાલ્યાં ગયાં.

જે હાલતમાં જે ઉછર્યાં હોય તેજ હાલત તેમને ફાવે છે. કેટલાંકને મોજશોખમાં રહેવા કરતાં સાદાઈમાં રહેવું વધારે ગમે છે.

પાઠ ૪૧મો

આપણો ખોરાક

માણસનું આવરદા સો વરસનું ગણાય છે. પણ હાલ એનું અર્ધું પણ આવરદા થોડાંજ ભોગવવા ભાગ્યશાળી થાય છે. ઘણાંખરાં એ પહેલાંજ મરણ પામે છે અને જીવે છે તો મુડદાલ જેવાં જીવે છે. તેમના દાંત પડી ગએલા હોય છે. આંખનું તેજ જતું રહેલું હોય છે. શરીરમાં લોહીનો છાંટો જણાતો નથી. ચહેરો તદ્દન ફીકો હોય છે. આવાં માણસ શાં કામ કરી શકે? ચઢતી વયમાં પણ તેમનું શરીર આવું નબળું હોય તો ઘડપણમાં તેમની શી દશા!

શરીર નીરોગી હોય તો માણસ વધારે આવરદા ભોગવે. શરીર એક યંત્ર છે. યંત્રના ભાગ ઢીલા થાય તો તે બરાબર ચાલે નહિ. તેમ શરીરના અવયવ નબળા થાય તો બિમારી આપણા પર સહેલથી ચઢી બેસે.

એ બિમારી આપણાથી અટકાવાય કે નહિ?

આપણા શરીરનો આધાર માબાપનાં શરીર પર રહેલો છે. માબાપ જબરાં હોય છે તો છોકરાં જબરાં

હોય છે; અને માબાપ નબળાં કે રોગી હોય છે તો છોકરાં પણ તેવાંજ થાય છે.

પણ આપણે જન્મથી દૂબળાં હોઈએ, છતાં ઉદ્યોગથી, કસરતથી, ખાવાપીવામાં માવજત રાખવાથી, અને નિયમથી કામ કરવાની ટેવથી આપણે શરીર સુધારી શકીએ છીએ અને તંદુરસ્તી જાળવી શકીએ છીએ.

કેટલાંક માણસો ખાવાપીવામાં પોતાનાં શરીરની શક્તિનો વિચાર કરતાં નથી. જીભને સારૂં લાગે તે તેઓ ખાય છે; તે પચાવી શકાશે કે નહિ, તેની તેઓ દરકાર રાખતાં નથી. હોજરી ખાધેલું પચાવી ન શકે તો આમ થાય ને તે તાવ લાવી પરસેવા મારફત કે ગુમડા મારફત શરીરની બહાર નીકળે.

આપણે ખોરાક ખાઈએ છીએ તેનાં બે કારણ છે; જેટલી ગરમી શરીરને કામકાજ કરવા જરૂરની છે તેટલી ગરમી પેદા કરવી, અને શરીરમાં થતો ઘસારો પૂરવો.

આ ઉપરથી સમજાશે કે આપણા શરીરને ખોરાકની જરૂર છે, પણ તે આપણી શક્તિ પ્રમાણે

ખાવો. ઘઉં, દાળ, કે કઠોળ કરતાં ચોખા પચવામાં હલકા છે. ખીચડી એ સાદું ને હલકું ભોજન છે. છાસ ને લીંબુનો ઉપયોગ કરવાથી પાચનશક્તિને લાભ થાય છે.

પાચનશક્તિ વધારવા માટે આપણે પૂરતી મહેનત કરવી જોઈએ. શેઠીઆઓને અનેક જાતનાં સુખ છે, પણ કેટલાક શરીરને કસરત આપતા નથી, તેથી તેમને ખાધું પચતું નથી. અમીરને પકવાન્ન મીઠું લાગે છે તેના કરતાં ગરીબને સૂકો રોટલો વધારે મીઠો લાગે છે ને તેમાં તેને લહેજત પડે છે; કારણ કે તે મહેનત કરે છે. જેઓ કસરત કરતા નથી તેમને ખાધું પચતું નથી. કોઈ દહાડો તેમનું માથું દૂખે છે; કોઈ દહાડો ચક્કર આવે છે, કોઈ દહાડો પેટમાં દૂખે છે; તેમને ઊંઘ બરાબર આવતી નથી ને જિંદગી મીઠી લાગતી નથી.

પાઠ ૪૨મો

કાચબો

તમારામાંનાં કેટલાંક બાળકે કાચબો તો જોયો હશે. કેટલાક કાચબા જમીન પર માલુમ પડે છે; પણ ઘણાખરા પાણીમાં રહે છે.

કાચબાનું શરીર જોઈ તમને નવાઈ લાગ્યા વિના રહેશે નહિ. એના પગ ટૂંકા ને નબળા હોય છે. એનું માથું નાનું ને તરેહવાર આકારનું હોય છે. એ બીએ છે ત્યારે તે માથું આપણી નજર પડે નહિ એવી રીતે પોતાના શરીરમાં સંકોચી લે છે.

એના શરીરનું ઢાંકણુ ઘણું કઠણુ ને જોવા લાયક છે. તેનો ઉપલો ભાગ પાંસળાંનો ને નીચલો છાતીનાં હાડકાંનો બનેલો છે.

કાચબાને દાંત હોતા નથી, પણ તેનાં જડબાં ઘણાં જબરાં હોય છે ને મોંના છેડા શીંગડાં જેવા અણીદાર હોય છે. આપણી આંગળી તેના મોંમાં જાય તો એકજ વાર દબાવીને તેના કડાક દઈને બે કકડા કરી નાંખે છે.

એને પગે તીણા નખ હોય છે, તેથી એ જમીન ખોદી શકે છે. એ પેટ ઘસડીને ચાલે છે. એની ચાલ ધીમી પણ એકસરખી હોય છે.

મથુરામાં જમના નદીમાં ઘણા કાચબા જોવામાં આવે છે. સાંજે પૂજારી જમના નદીની આરતિ ઉતારે છે ત્યારે બધા કાચબા કિનારે આવે છે. એ દેખાવ જોવા જેવો થાય છે.

કાચબો ચાલવામાં ધીમો ને સસલું ઉતાવળું હોય છે. એક વાર્તામાં વર્ણવ્યું છે કે એક વેળા સસલું ને કાચબો બેની વચ્ચે ચાલવાની શરત થઈ. સસલાને પોતાની ઉતાવળી ચાલનું અભિમાન હતું. બંનેએ દોડવા માંડયું ને થોડી વારમાં તો સસલું ખૂબ આગળ ગયું. તેણે પાછા ફરીને જોયું તો કાચબો તો બહુજ પાછળ પડી ગયો હતો. આથી સસલું અર્ધે રસ્તે સૂતું ને નિરાંતે ઊંઘી ગયું. કાચબાએ ધીમી પણ એકસરખી રીતે ચાલ્યાંજ કર્યું. સસલું ક્યાંસુધી પહોચ્યું છે તે તરફ તેણે નજર પણ કરી નહિ. થોડી વાર રહીને સસલું જાગ્યું ત્યારે તેને માલમ પડયું કે કાચબો તો પહોંચવાની જગાએ ક્યારનોએ પહોંચી ગયો છે. ‘ ઉતાવળા સો બહાવરા ને ધીરા સો ગંભીર. ’

બાળકો ! તમે તમારા કામમાં ઉતાવળાં ન થશો, ધીરાં ને શાંત થજો, ને એકસરખી રીતે કામ કર્યાં કરજો.

પાઠ ૪૩મો

કાગળ

'પત્ર લખ્યો', 'પત્ર આવ્યો', એવું આપણે ઘણી વાર બોલીએ છીએ. 'પત્ર' શબ્દનો અર્થ ઝાડનું પાંદડું થાય છે. પણ એ શબ્દને આપણે કાગળ અથવા ચિટ્ઠીના અર્થમાં વાપરીએ છીએ, તેનું કારણ એ છે કે જ્યારે કાગળ નહોતા ત્યારે લોક તાડપત્ર પર લખતા હતા.

કાગળ આપણે માત્ર લખવાનાજ કામમાં વાપરતા નથી. કાગળનાં પૂંઠાં બનાવાય છે, અને સીસી, બંગડી, ટોપી, કે બીજી અનેક ચીજો મૂકવાનાં ખોખાં બનાવાય છે. તે ઉપરાંત, ચોપડીઓ અને વર્તમાનપત્રો છાપવાના કામમાં પણ તે વપરાય છે. આમ, કાગળ આ અને બીજા ઘણા ઉપયોગમાં લેવાય છે. દાખલા તરીકે, ખૂબ ઝીણા કાગળો પારદર્શક હોય છે, તેવા કાગળો શોભિતાં ચિત્રોને ઢાંકવામાં લેવાય છે. ચિત્રોનું તેવી રીતે ધૂળ ને ડાઘથી રક્ષણ કરી શકાય છે. વળી તમે જોયું હશે કે ઝીણા કાગળોને મિઠાઈ ઢાંકવાના ખપમાં લેવાય છે, તેથી મિઠાઈ પર માખ બેસતી અટકે છે ને તે ચોકૂખી રહે છે.

હાલના સુધરેલા લોકોમાં વર્તમાનપત્રો બહુ અમત્યની સેવા બજાવે છે. કાગળ એ હાલના વખતમાં ઘણીજ ઉપયોગી વસ્તુ છે.

કાગળની બનાવટ માટે રેષાવાળા પદાર્થો વાપરવામાં આવે છે. શણ ને ચીથરાં ઉપરાંત, સુમારે ચારસેં જાતનાં લાકડાં ને ઘાસનો હાલ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. કાગળ કેવી રીતે બનાવાય છે, તેનો આપણે સહેજ ખ્યાલ કરીએ.

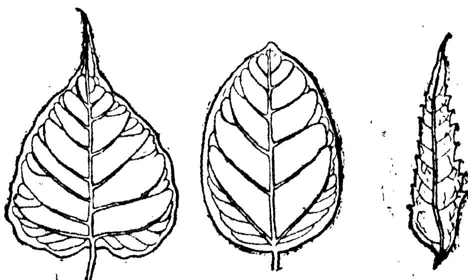
પ્રથમ ચીથરાં કે શણના ટૂકડે ટૂકડા કરવામાં આવે છે. તે કચુંબરને પાણીમાં પલાળવામાં આવે છે.પછી તેને કહોવડાવવામાં આવે છે અને જે માવો થાય છે તેનો એક રસ કરવામાં આવે છે. તે મેલો હોય છે. તેનો મેલ દૂર કરવા માટે તેને વહેતા પાણીથી ધોવામાં આવે છે. ત્યારબાદ તેના પિંડા કરવામાં આવે છે. આવા સૂકા પિંડાને કાગળ બનાવવાની અગાઉ ફરી પાણીમાં પલાળવામાં આવે છે. જ્યારે તેનો છાસ જેવો પ્રવાહી પદાર્થ બને છે ત્યારે તેને એક ઝીણા સળીઆવાળા ચોકઠામાં પાથરવામાં આવે છે. તેમાંથી પાણી નીતરી જાય એટલે ત્યાં કાગળ જામી જાય છે. પછી તેના પર ચળકાટ ને સફાઈ આણવામાં આવે છે.

હાલ ઘણે મોટે ભાગે કાગળ સંચાથી બનાવાય છે. હિંદુસ્તાનમાં કાગળ માટે ઘણે મોટે ભાગે પરદેશ પર આધાર રાખવો પડે છે.

આપણા દેશમાં બંગાળામાં ત્રણ કારખાનાં છે ને પુના ને લખનૌમાં એકેક છે, ત્યાં ઘાસમાંથી માવો કાઢી કાગળ બનાવે છે. લાકડાંમાંથી તૈયાર કરેલો માવો પરદેશથી આપણે ત્યાં આવે છે, તે પણ કાગળ બનાવવામાં વપરાય છે.

પાઠ ૪૪મો

ઝાડનાં પાંદડાં

શિક્ષક—તમે ઝાડ વિષે કેટલુંક શીખી ગયાં છો. થડ અને ડાળી એ બેનો તફાવત કહો. છગન, તું બોલ.

છગન—સાહેબ, ડાળી પણ થડજ છે. એ પાતળું થડ છે.

શિક્ષક—બરાબર. જુઓ, ડાળીમાંથી પાંદડાં કેવી રીતે ફૂટયાં છે. થડના ગાંઠવાળા ભાગમાંથી ફણગો ફૂટે છે ને તે ખીલી તેમાંથી પાંદડાં નીકળે છે. આ પાંદડાં બરાબર તપાસો. બોલો, એમાં શું દેખાય છે !

છોકરાં—સાહેબ, એમાં નસો જેવું દેખાય છે.

શિક્ષક—ખરી વાત. વચમાં મુખ્ય નસ છે અને તેમાંથી ચારે તરફ નસો ફેલાએલી છે. એ નસો છત્તરની સળીઓ જેવી દેખાય છે. એ નસમાં છિદ્ર છે, તે એટલાં ઝીણાં છે કે નરી આંખે આપણે તે જોઈ શકતા નથી. સૂર્યના તડકામાં એ છિદ્ર ઉઘડે છે. એ છિદ્ર સિવાય પાંદડાંના બીજા ભાગમાંથી પાણી પેસી શકતું નથી.

એ છિદ્રની મારફત હવામાંનો 'કાર્બન' નામનો ભાગ ઝાડમાં જાય છે અને તે પાણી સાથે મળીને ઝાડનો પોષક ખોરાક થાય છે.

આ પ્રમાણે પાંદડાં એ ઝાડનાં મુખ ને પેટ જેવાં છે. ઝાડના જીવનને માટે પાંદડાં બહુ જરૂરનાં છે. એના પર કચરાનાં પડ બંધાય કે એ ઊગે તેવાં એને તોડી નાંખીએ તો છોડ ચિમળાઈને

મરી જાય. જમીનમાંથી જે ખોરાક ને પાણી ઝાડને મળે છે તેના કરતાં હવામાંથી જે ખોરાક ને પાણી ઝાડને મળે છે તે વધારે પોષક છે. તડકાની પણ તેટલીજ જરૂર છે. નહિકર છિદ્ર ઉઘડે નહિ. આ ચાર પાંદડાં તપાસો. કયાં બેનો આકાર સરખો છે ?

મગન—સાહેબ, ચારે પાંદડાંનો આકાર જુદો છે; કોઈ પણ બે પાંદડાંનો આકાર સરખો નથી.

શિક્ષક—ખરૂં કહ્યું. બધાં ઝાડનાં પાંદડાં જુદા જુદા આકારનાં હોય છે. એક ઝાડનાં પણ બધાં પાંદડાં સરખાં નથી; તોપણ તે ઘણાં મળતાં છે. પાંદડાં પરથી આપણે ઝાડ ઓળખી શકીએ છીએ. સાધારણ રીતે, ઝાડનાં પાદડાં પહોળાં કરતાં લાંબાં વધારે હોય છે અને સાંકડાં થઈ બંને છેડે અણી- આળાં થાય છે. કેટલાંકનાં પાંદડાં ઘણાંજ લાંબાં હોય છે. તમે કોઈએ લાંબાં પાંદડાં જોયાં છે ?

છોકરાં—હા, જી. કેળનાં પાંદડાં લાંબાં હોય છે.

શિક્ષક—ખરૂં. તાડનું ઝાડ તો તમે જોયું હશે. એ ઘણું ઊંચું થાય છે. બહુ ઊંચા માણસને આપણે 'તાડ જેવો ઊંચો' કહીએ છીએ. એ તાડનાં પાંદડાં પણ લાંબાં થાય છે.

પાઠ ૪૫મો

શ્રીકૃષ્ણનું મોટપણ, ભાગ ૧લો

કંસને માર્યા પછી શ્રીકૃષ્ણ પોતાના પિતા વસુદેવને ત્યાં મથુરામાં રહ્યા. વસુદેવે કૃષ્ણને ને બળદેવને જનોઈ દીધું અને બંને ભાઈને એક ઋષિને ત્યાં ભણવા મોકલ્યા. ત્યાં સુદામા તેમના ગોઠીઆ હતા. મોટપણે જ્યારે સુદામાને પેટ ભરવાના સાંસા પડવા માંડ્યા ત્યારે તેઓ પત્નીના દબાણથી બાળસ્નેહી શ્રીકૃષ્ણને કેવી રીતે મળવા ગયા અને શ્રીકૃષ્ણે તેમની ગરીબાઈ કેવી રીતે ટાળી તે તમે 'પુસ્તકમાં પહેલું' એમાં 'સુદામાના પાઠ'માં શીખી ગયાં છો.

કંસના મરણથી ખિજવાઈ તેનો સસરો જરાસંધ કૃષ્ણની સાથે લડવા મથુરા આવ્યો. કૃષ્ણે તેને હરાવી પાછો કાઢ્યો ત્યારે તે કાળયવન નામના રાક્ષસની મદદ લઈ ફરી લડવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. કૃષ્ણે ધાર્યું કે લડાઈમાં ઘણાં માણસનો નાશ થશે, તેથી તેમણે સમુદ્રમાં બેટમાં દ્વારિકા વસાવી અને ત્યાં જઈને રહ્યા. કાળયવન કૃષ્ણની પાછળ પડ્યો, એટલે કૃષ્ણ એક ગુફામાં ભરાયા. મુચુકુંદ નામે રાજા

દેવોને મદદ કરી, એ ગુફામાં નિરાંતે ઊંઘતો હતો. દેવોએ કહ્યું હતું કે એને નિદ્રામાંથી જે જગાડશે તે બળીને ખાખ થશે. કાળયવન કૃષ્ણની પાછળ એ ગુફામાં ગયો એટલે મુચુકુંદની ઊંઘમાં ભંગાણ થયું. તેની આંખની ઝાળથી કાળયવન બળી મુઓ.

વિદર્ભદેશના રાજાને રૂક્મિણી નામની કુંવરી હતી. તેના પિતાનો અને ભાઈનો વિચાર તેને શિશુપાળ સાથે પરણાવવાનો હતો. પણ રૂક્મિણીનું મન શ્રીકૃષ્ણમાં લાગ્યું હતું. તેણે શ્રીકૃષ્ણને પત્ર લખી ગોર સાથે તે મોકલ્યો. આ પરથી શ્રીકૃષ્ણે તેનું હરણ કર્યું અને તેની સાથે દ્વારિકા આવી લગ્ન કર્યાં.

સત્રાજિત નામના યાદવની પાસે એક કીમતી

મણિ હતો. એ મણિ શ્રીકૃષ્ણે ચોર્યો એવું તેમના પર આળ આવ્યું, તેથી તે શોધવા તેઓ નીકળ્યા. તેમણે જાંબુવાનની પાસે એ મણિ જોયો અને તેની પાસેથી મેળવી તે સત્રાજિતને આપ્યો. જાંબુવાને પોતાની પુત્રી જાંબુવતીને શ્રીકૃષ્ણ જોડે પરણાવી. સત્રાજિતે પણ પોતાની સત્યભામાનાં લગ્ન શ્રીકૃષ્ણ જોડે કર્યાં.

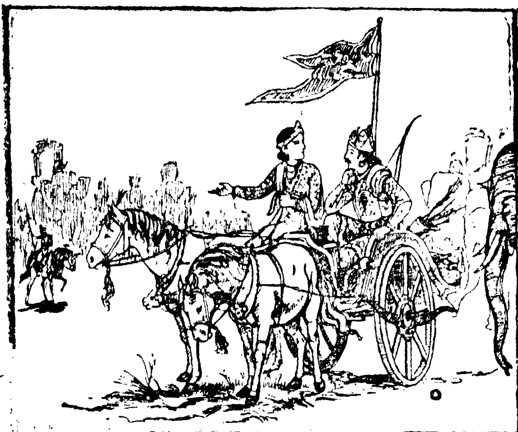
એક દિવસ શ્રીકૃષ્ણે આપેલું પારિજાતકનું ફૂલ રુકિમણી પાસે જોઈ સત્યભામા રિસાયાં. શ્રીકૃષ્ણે ઇંદ્રના બાગમાંથી તેમને માટે પારિજાતકનું ઝાડ આણ્યું, તેમની વાડીમાં તે રોપ્યું, અને એ રીતે તેમને મનાવ્યાં.

પાઠ ૪૬ મો

શ્રી કૃષ્ણનું મોટપણ, ભાગ ૨ જો

એક વાર પાંડવોએ યજ્ઞ કર્યો. તે યજ્ઞમાં દેશદેશના રાજાઓ ભેગા થયા. યુધિષ્ઠિરે કૃષ્ણનો પહેલો સત્કાર કર્યો, તેથી શિશુપાળ રાજાને ઘણો ગુસ્સો ચઢયો. તેણે કૃષ્ણને ઘણી ગાળો દીધી. કૃષ્ણ નવ્વાણુ ગાળો ખમી રહ્યા. જ્યારે તેણે સોમી ગાળ દીધી, ત્યારે કૃષ્ણે તેનું માથું કાપી નાંખ્યું. કૃષ્ણ કેવા સહનશીલ હતા!

પાંડવો અને કૌરવો વચ્ચે મોટી લડાઈ થઈ ત્યારે દુર્યોધન અને અર્જુન બંને તેમની મદદ માગવા ગયા. તેમણે કહ્યું, હું કોઈ બાજુ તરફથી લડનાર નથી, મારી ફોજ લઈ જાઓ. દુર્યોધન ફોજ લઈ રાજી થયો. અર્જુને કહ્યું, તમે ભલે ન લડશો. ફક્ત મારી સાથે રહેજો. આથી કૃષ્ણ અર્જુનના સારથિ થયા.

રણમાં પાંડવ અને કૌરવનાં લશ્કરો સામસામાં ગોઠવાયાં, ત્યારે અર્જુન બંને તરફ પોતાનાં સગાં જોઈ ને ખેદ પામ્યો. તેણે હથિયાર મૂકી દીધાં અને શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે મારે લડવું નથી. આ સમયે

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને 'ગીતા' કહી અર્જુનને જ્ઞાન આપ્યું. એ 'ભગવદ્ગીતા' હિંદુઓનું ઉત્તમ ધર્મપુસ્તક છે.

હે અર્જુન ! તારે તારી ફરજ તરીકે લડવાનું છે. તેનાં પરિણામ તરફ તારે જોવાનું નથી, એમ સમજાવી શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનના મનનું સમાધાન કર્યું. પોતપોતાની ફરજ બજાવી, ફળ માટે આતુર ન રહેવું, ફળની ઇચ્છા વગર કામ કરવાં, એજ ભગવાનને મેળવવાનો ખરો માર્ગ છે, એમ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને સમજાવ્યું એટલે તે લડવાને તૈયાર થયો.

શ્રીકૃષ્ણની મદદથી પાંડવોએ કૌરવોને હરાવ્યા.

એક સમે યાદવોને લઈ કૃષ્ણ પ્રભાસ પાટણની જાત્રાએ ગયા. અહિં યાદવો માંહોમાંહે લડી મુઆ. કૃષ્ણે જાણ્યું કે હવે પૃથ્વી પરનું મારૂં કામ પૂરૂં થયું છે. તે પીપળાના ઝાડને અઠીંગી બેઠા હતા, એવામાં એક કોળીએ તેમને હરણ જાણી બાણ માર્યું; તેથી તેમના પ્રાણ ગયા અને તેઓ વૈકુંઠ ગયા.

पाठ ४७मो

श्री कृष्णनुं बाळपण

ढाळ

कोटे वळगतो कुंवर माहरो, छोडव्यो छूटे नहीं;
ते सुत माहारो क्यांहां गयो, ओ देव हुं जाउं कहीं. १

स्फाटिक मणीना स्तंभमां, प्रतिबिंब पोतानूं निरखतो;
तेहेनी संगे रमवा माटे, हैयामां घणूं हरखतो. २
माखण आपे तेहने हठ करी, वळमी स्तंभ हेठूं पडे;
ओ मा ए खातो नथी कही, श्याम ते माटे रडे. ३
एक वार दधीनूं पात्र भाज्यूं, वांक ए एथी थयो;
ते माटे में बांध्यो अनुखळे, रांक थइ बेसी रह्यो. ४
ते सुख एनूं सांभरे, शोचमां मुज हैयूं बळे;
दयाना प्रभू प्राणवल्लभ, मळे तो बळतर टळे. ५

दयाराम

પાઠ ૪૮મો

વનરાજ

આગાઉ ચાવડા વંશના રજપૂતો ગુજરાતમાં રાજ્ય કરતા હતા. ચાવડા વંશના પહેલા રાજાનું નામ જયશિખરી હતું. તેને ભુવડ નામના સોલંકી વંશના રાજા સાથે લડાઈ થઈ. લડાઈમાં જયશિખરીને લાગ્યું કે જિતાશે નહિ. લડાઈને વખતે પોતાની રાણીને ગર્ભ હતો; તેથી જયશિખરીએ વિચાર્યું કે તેને જંગલમાં છૂપી જગામાં મોકલી દીધી હોય તો ઠીક. રાણીને પુત્ર થાય તો તે મોટો થઈ કોઈ દિવસ

પણ મારૂં ગએલું રાજ્ય પાછું મેળવે. આમ વિચારી જયશિખરીએ રાણીને વનમાં મોકલી દીધી. પોતે બહાદુરીથી લડ્યો; પણ તે હાર્યો ને રાજ્ય ભુવડને હાથ ગયું.

રાણીને વનમાં કુંવર જન્મ્યો. રાજમહેલના સુખને બદલે તે ભીલોની વસ્તીવાળા વનવગડામાં ઉછર્યો. એક જૈન સાધુએ તેને ઝાડની ડાળીએ લટકાવેલા ખોયામાં જોયો. તેને ખબર પડી કે આ

તો રાજા જયશિખરીનો કુંવર છે. તેથી તે કુંવરને ને રાણીને પોતાને ગામ લઈ ગયો ને કોઈ જાણે નહિ એમ બંનેને પોતાના અપાસરામાં રાખ્યાં. કુંવર વનમાં જન્મ્યો હતો, માટે સાધુએ તેનું નામ વનરાજ પાડયું. ધન્ય છે આ સાધુને કે તેણે રાજપુત્રને ને રાણીને રક્ષણ આપ્યું ! ગામના લોકો વનરાજને વનુભા કહેતા ને ઘણું ચહાતા.

વનરાજ મોટો થયો. ભીલોના છોકરાઓ જોડે એ રમતો. ધીમે ધીમે એ તીર તાકતાં, તલવાર ફેરવતાં, ને ઘોડે બેસતાં શીખ્યો.

પછી એ સોલંકી રાજાને પજવવા મંડયો. હિંમતથી એણે પોતાના બાપનું રાજ્ય પાછું લીધું.

હાલ જ્યાં પાટણ કસ્બો છે ત્યાં વનરાજે રાજધાની કીધી. અણહિલ નામના ભરવાડે અગાઉ એને જંગલમાં સંતાઈ રહેવાનાં ને દુશ્મનનાં થાણાંના રસ્તા બતાવ્યા હતા. તે ઉપકારના બદલામાં એણે રાજધાનીનું નામ અણહિલવાડ પાડયું.

શ્રીદેવી નામની એક નગરશેઠની છોકરીને એક વાર વનરાજે લુટારૂઓના હાથમાંથી છોડવી હતી. તેથી શ્રીદેવીએ એની સારી પરોણાગત કરી હતી.

તે વખતે વનરાજે તેને કહ્યું હતું કે હું જ્યારે ગાદીએ બેસીશ ત્યારે તારે હાથે તિલક કરાવીશ. એ વચન મુજબ વનરાજે ગાદીએ બેસતી વખતે શ્રીદેવી પાસે તિલક કરાવ્યું. ધન્ય છે વનરાજ! કે તું ઊંચી પદવીએ ચઢતાં ઉપકાર ભૂલ્યો નહિ.

જે જૈન સાધુએ તેને આસરો આપ્યો હતો તે સાધુનો ઉપકાર પણ વનરાજે વાળ્યો. પોતાનાં માતા જે મૂર્તિની પૂજા કરતાં હતાં તે સાથે વનરાજ તે સાધુને, અણહિલપુર તેડી લાવ્યો. ત્યાં એક દેરાસર બંધાવ્યું ને તેમાં તેણે તે મૂર્તિ પધરાવી.

ચાંપા નામે એક ચંચળ વાણીઆએ વનરાજને અગાઉ સારી સલાહ આપી હતી, તેને તેણે પ્રધાન બનાવ્યો.

કેટલાંક વર્ષ સુધી સારૂં રાજ્ય કરી વનરાજ ઘડપણમાં ગુજરી ગયો.

પાઠ ૪૯મો

પાણી

પ્રાણી અને વનસ્પતિની જિંદગીને પાણી ઘણું જરૂરનું છે. એ વિના બંને મરી જાય. પૃથ્વી પર ઠેકાણે ઠેકાણે વરસાદથી નદી, નાળાં, અને સરોવર ભરાય છે તેમજ પૃથ્વીના અંદરના ભાગમાં ઝરણો વહે છે અને કુવા ખોદીએ છીએ એટલે તે પાણી આપણને મળે છે. આ પ્રમાણે પૃથ્વીના ઘણા ભાગ પર પાણી મળી આવે છે, તોપણ કેટલેક ઠેકાણે પાણી બિલકુલ હોતું નથી. એવી જગાએ માણસ કે બીજાં પ્રાણીની વસ્તી હોતી નથી અને ઝાડ પણ ઊગતાં નથી. એવાં સ્થળ રણ કહેવાય છે.

પૃથ્વીના ગોળા પરનો નકશો તમે જોશો તો તમને માલમ પડશે કે પૃથ્વીનો લગભગ પોણો ભાગ પાણીથી ઢંકાએલો છે. મોટા મોટા સાગરો, દરિયા, નદી, અને સરોવરો ઠેકાણે ઠેકાણે આવેલાં છે.

પ્રાણી અને વનસ્પતિના શરીરમાં ઘણું પાણી રહેલું છે. આપણા વજનનો પોણો ભાગ પાણી છે. ગરમીથી કે થાકથી આપણને પરસેવો થાય છે ત્યારે ચામડીનાં છિદ્રની મારફતે પાણી શરીરમાંથી નીકળે છે.

છોડમાં પણ ઘણું પાણી હોય છે. કોબીજમાં લગભગ બધુંજ પાણી છે. બટાટા જેવા નક્કર શાકમાં પણ પોણે ભાગે પાણી છે.

હવામાં વરાળના રૂપમાં પાણી રહેલું છે; તેનાં વાદળાં બને છે. વરસાદ અને બરફના રૂપમાં તે પૃથ્વી પર પડે છે અને નદી, નાળાં, સરોવર, ને દરિયામાં વહે છે.

વરસાદનું પાણી ઘણે ભાગે ચોકખું હોય છે. ઘરમાં ટાંકાં બાંધી તેમાં એ પાણી લોકો ભરી રાખે છે ને પીવામાં લે છે. કેટલાક લોકો કુવાનાં ને કેટલાક, નદીનાં પાણી પીએ છે.

પીવાનું પાણી સ્વચ્છ રાખવું. ગાળ્યા વગર પાણી પીવું નહિ. સરોવરનાં પાણી કરતાં નદીનાં પાણી વધારે સ્વચ્છ હોય છે; કેમકે તે વહેતાં હોય છે.

અસ્વચ્છ પાણી પીવાથી અનેક જાતના રોગ થાય છે. તળાવ ને વાવનાં પાણી બાંધેલાં ને સ્થિર હોય છે, તેથી એ પાણી પીવું પડે તો ઊનું કરીને પીવું. ઊનું કર્યા વગર એવું પાણી પીવાથી તબીઅત બગડે છે. ઘણી વાર પગે વાળો નીકળે છે, તે ઘણું દુઃખ દે છે. શહેરમાં કોગળીઆ જેવા રોગ

ફાટી નીકળ્યો હોય ત્યારે બરાબર ગાળ્યા વગર ને ઊનું કર્યા વગર પાણી પીવું નહિ.

पाठ ५०मो

नागदमन

परभातीउं

जळकमळ छांडी जाने बाळा, स्वामी अमारो जागशे;
जागशे तने मारशे, मने बाळहत्या लागशे;
जळ० टेक

कहे रे बाळक तुं मारग भूल्यो, के तारा वेरीए वळावियो;
निश्चय तारो काळज खूट्यो, अहियां ते शीद आवियो;
जळ०

नथी नागण हुं मारग भूल्यो, नथी मारा वेरीए वळावियो;
मथुरा नगरीमां जुगटुं रमतां, नागनुं शीष हुं हारियो;
जळ०

रंगे रूडो रूपे पूरो, दीसंतो कोडीलो कोडामणो;
तारी माताए केटला जन्म्या, तेमां तुं अळखामणो;
जळ०

मारी माताए बहु जन्म्या, तेमां हुं नटवर नहानडो;
जगाड तारा नागने, मारुं नाम कृष्ण कहानडो;
जळ०

लाख सवानो मारो हार आपुं, आपुं तुजने दोरियो;
एटलुं मारा नागथी छानुं, आपुं तुजने चोरियो;
जळ०

शुं करुं नागण हार तारो, शुं करुं तारो दोरियो;
शाने काजे नागण तारे, करवी घरमां चोरियो;
जळ०

चरण चांपी मूछ मरडी, नागणे नाग जगावियो;
उठीने बळवंत कोइ, बारणे बाळक आवियो;
जळ०

बेउ बळिया बाथ वळगिया, कृष्णे कालिनाग नाथियो;
सहस्र फेणा फुंकवे जेम, गगन गाजे हाथियो;
जळ०

नागण सउ विलाप करे जे, नागने बहु दुःख आपशे;
मथुरा नगरीमां लेई जशे, पछी नागनुं शीष कापशे;
जळ०

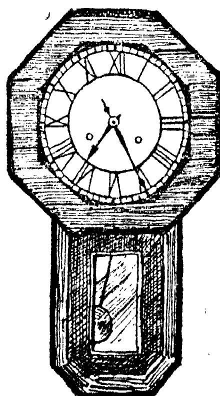
बेउ कर जोडीने वीनवे, स्वामि मूको अमारा कंथने;
अमे अपराधी कांइ न समज्यां, न ओळख्या भगवंतने;
जळ०

थाळ भरी नागणी सर्वे, मोतिये श्रीकृष्णने वधावियो;
नरसैंयाना नाथ पासेथी, नागणे नाग छोडावियो;
जळ०

नरसिंह महेता

પાઠ ૫૧મો

ઘડીઆળ, ભાગ ૧લો

શિક્ષક—મારાં વહાલાં બાળકો ! જુઓ, હું તમને ઘડીઆળ જોતાં શિખવું છું. જુઓ, હું એનું બારણું ઉઘાડું છું. આ અંદર હાલે છે તે લોલક કહેવાય છે. મગન, બોલ, તું કંઈ અવાજ સાંભળે છે ?

મગન—હા, જી. ઘડીઆળમાં કટકટ થાય છે.

શિક્ષક—જુઓ, આ ધોળા ગોળ ભાગને ચંદો કહે છે. એના પર આંકડા માંડેલા છે ને બે કાંટા છે. બંને સરખા છે !

છોકરાં—સાહેબ, એક કાંટો નાનો છે; બીજો મોટો છે.

શિક્ષક—ઠીક. નાનો કાંટો કલાકનો છે; મોટો કાંટો મિનિટનો છે. જુઓ, હું કલાક વગાડું છું ત્યારે મિનિટકાંટો આ XII આંક પર આવે છે. એ બારનો આંક છે. એ ત્રણ આંકડાનો બનેલો છે: X, I, I. ઊભી લીટીવાળો આંક એકનો છે ને આ X દસનો છે. દસના આંકની પછી બે એકના આંક છે; એટલે આ આંક XII બારનો થયો. બોલો, ત્યારે આ આંક XI કેટલાનો છે ?

છોકરાં—સાહેબ, અગીઆરનો.

શિક્ષક—ખરૂં. હવે જુઓ. આમાં IX દસના આંકની પહેલાં એકનો આંકડો છે, એટલે દસથી એક ઓછો એમ સમજવું. ત્યારે, બોલો, આ IX આંક કેટલાનો થયો ?

છોકરાં—ગુરુજી, નવનો.

શિક્ષક—બરાબર. હવે તમારે એકજ નવો આંક શીખવાનો છે. આ આંક V પાંચનો છે, ત્યારે આ IV આંક કેટલાનો ?

છોકરાં—સાહેબ, ચારનો.

શિક્ષક—બરાબર. બોલો, આ VI આંક કેટલાનો થયો ?

છોકરાં—મહેતાજી સાહેબ, છનો.

શિક્ષક—ત્યારે હવે, આ આંકો VII ને VIII પણ તમે ઓળખશો. બોલો, એ શેના આંક છે?

છોકરાં—સાહેબ, સાતના ને આઠના.

શિક્ષક—ખરૂં. હવે તમને ચંદા પરના બધા આંકો તો ઓળખતાં આવડ્યા. જુઓ, હું છ વગાડું છું. મિનિટકાંટો ક્યાં છે ને કલાકકાંટો ક્યાં છે?

છોકરાં—ગુરુજી. મિનિટકાંટો બાર પર ને કલાકકાંટો છ પર છે.

શિક્ષક—ઠીક. જુઓ, હવે સાત વગાડું છું. બંને કાંટા ક્યાં છે?

છોકરાં—સાહેબ, મિનિટકાંટો પાછો બાર પર છે ને કલાકકાંટો સાત પર છે.

શિક્ષક—છગન, તું કહે, છ પછી સાત વગાડ્યા ત્યારે મિનિટકાંટો કેટલું ફર્યો ને કલાકકાંટો કેટલું ફર્યો?

છગન—મિનિટકાંટો બાર પરથી પાછો બાર પર આવ્યો, એટલે બાર ઘર ફર્યો. કલાકકાંટો છ પરથી સાત પર આવ્યો, એટલે એક ઘર ફર્યો.

શિક્ષક—બરાબર. બેમાં કયો કાંટો ઉતાવળો છે ને કેટલો? કરીમ, તું કહે.

કરીમ—સાહેબ, મિનિટકાંટો કલાકકાંટા કરતાં બારગણો ઉતાવળો ચાલે છે.

શિક્ષક—ખરૂં. હવે બાકીનું કાલે શિખવીશ.

પાઠ ૫૨મો

ઘડીઆળ, ભાગ ૨જો

શિક્ષક—તમે ઘડીઆળ વિષે થોડુંક કાલે શીખી ગયાં. કલાક વાગે છે ત્યારે મિનિટકાંટો કયા આંક પર આવે છે ?

છોકરાં—ગુરુજી, બારના આંક પર.

શિક્ષક—બરાબર. જુઓ, આ ચંદા પર બાર આંક છે. એમાંના ગમે તે બે આંકની વચ્ચે તમે કાપા દેખો છો ? કેટલા છે ?

છોકરાં—સાહેબ, પાંચ પાંચ કાપા છે.

શિક્ષક—જુઓ. આપણે બારના આંકથી નીકળીએ. એ આંક ને એકના આંકની વચ્ચે ચાર ઝીણા કાપા છે ને એકના આંકની ઉપર તેનાથી જાડો કાપો છે. એમ પાંચ કાપા થયા. આખા ચંદા પર એવા ઝીણા આંકની ઉપરના સહેજ જાડા કાપા મળીને કેટલા કાપા છે ? રૂસ્તમજી, તું કહે.

રૂસ્તમજી—સાહેબ, સાઠ કાપા થયા.

શિક્ષક—ખરૂં. એક કલાકની કેટલી મિનિટ થાય છે ? છગન, તું કહે,

છગન—સાહેબ, સાઠ.

શિક્ષક—ત્યારે, એ સાઠ કાપા સાઠ મિનિટના થયા. બોલો, કલાક વાગે છે ત્યારે કલાકકાંટો ક્યાં હોય છે અને મિનિટકાંટો ક્યાં હોય છે? મગન, તું કહે, જોઈએ.

મગન—ગુરુજી, મિનિટકાંટો તો બાર પરજ હોય છે.

શિક્ષક—પણ કલાકકાંટો ક્યાં હોય છે? જો હું છ વગાડું છું ને પછી સાત વગાડું છું. જોઈને જવાબ દે.

મગન—ગુરુજી, છ વાગે છે ત્યારે કલાકકાંટો છ પર હોય છે ને સાત વાગે છે ત્યારે સાત પર.

શિક્ષક—બરાબર. જેટલા કલાક વાગે છે તેટલામા આંક પર કલાકકાંટો હોય છે. જુઓ, તમે સાત વાગતા હમણાંજ સાંભળ્યા. હવે હું મિનિટકાંટો I પર મૂકું છું. XII ને I ની વચ્ચે પાંચ કાપા છે, તે તો તમે જાણો છો. ત્યારે હવે, સાત વાગ્યા પછી કેટલી મિનિટ થઈ કહેવાય?

છોકરાં—સાહેબ, પાંચ મિનિટ.

શિક્ષક—બરાબર. જુઓ, કલાકકાંટો તો VIIથી સહેજજ ખસ્યો છે. એમ કેમ? રૂસ્તમજી, તું કહે.

રૂસ્તમજી—સાહેબ, એ તો ધીમો ચાલે છે. મિનિટ-કાંટો બાર ઘર ચાલે છે ત્યારે એ તો એકજ ઘર ચાલે છે.

શિક્ષક—ઠીક. જુઓ, હવે હું મિનિટકાંટાને IIIના આંક પર મૂકું છું. બોલો, હવે કેટલા વાગ્યા કહેવાય ?

છોકરાં—ગુરુજી, સાતની ઉપર પંદર મિનિટ થઈ.

શિક્ષક—બરાબર. પંદર મિનિટ એટલે પા કલાક; એટલે સવા સાત વાગ્યા કહેવાય. જુઓ, હવે હું IVના આંક પર મિનિટકાંટો ખસેડું છું. આમ હોય તો કેટલા વાગ્યા કહેવાય ? કરીમ, તું કહે.

કરીમ—સાહેબ. સાત ને વીસ મિનિટ થઈ.

શિક્ષક—ઠીક. બીજી રીતે બોલીએ તો સવાસાત ને પાંચ કહેવાય કે સાડાસાતમાં દસ કમ કહેવાય. હવે તમને ઘડીઆળ જોતાં આવડી.

પાઠ ૫૩મો

ખેડા જિલ્લોઃ મુખ્ય સ્થળો, ભાગ ૧લો

ખેડા જિલ્લામાં મુખ્ય નગર નડીઆદ છે. તોપણ જિલ્લાનું નામ ખેડા ગામ પરથી પડયું છે અને ખેડા એ કલેકટરનું સદર મથક છે. એ ગામ ઘણું જૂનું છે.

એ વાત્રક ને શેઢીના સંગમ પર આવેલું છે ને ઊંચી જગા પર બાંધેલું છે. આનંદરાવ ગાયકવાડે જ્યારે એને અંગ્રેજોને તાબે કર્યું ત્યારે એની હવા ઘણી સારી ગણાતી હતી. આથી અંગ્રેજ સરકારે એમાં લશ્કરની છાવણી કરી અને લશ્કર તથા અમલદારો માટે જાહેર મકાનો બાંધ્યાં. ગામમાં કોટ છે ને કોટની અંદર તેમજ બહાર વસ્તી છે.

કપડવંજ પણ જૂનું ગામ છે. ત્યાંનાં મકાન ઘણાં જૂનાં છે. તેમાં કાચ ને સાબુનાં કારખાનાં છે. વેપાર સારો ચાલે છે. ત્યાંના વોરાઓ ઘણા માતબર છે. તેમનાં મકાન ઘણાં રોનકદાર ને સ્વચ્છ છે. આસરે ૧૫ માઇલ દૂર નદીમાંથી અકીક કાઢવામાં આવે છે.

ગામમાં એક કુંડ છે, તે સિદ્ધરાજ જયસિંહે બંધાવેલો કહેવાય છે. સિદ્ધરાજનો ભીમ નામનો રજપૂત ભાટ ઘણા રોગથી પીડાતો હતો. તે વાત્રક નદીમાં નહાવા કપડવંજ ગયો. નદીની પાસે ચાલતાં તેનો પગ એક કુંડમાં પડયો. પાણી ઘણું ઊંડું હતું, પણ તે જોર કરી તેમાંથી બહાર નીકળ્યો. તે બહાર નીકળ્યો કે તરતજ તેને પોતાના બધા રોગ મટી ગએલા લાગ્યા. તેને શરીરમાં નવું જોમ આવેલું માલમ પડયું. આ વાત તેણે રાજાને કહી. રાજાએ

આ કુંડ શોધી કાઢવા માણસો મોકલ્યાં. પણ તેમને તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ. છેવટે, સોમેશ્વર નામના એક બ્રાહ્મણે તેમને એ કુંડ બતાવ્યો. રાજાએ તેને ફરતાં પગથીઆં બંધાવ્યાં ને ત્યાં વિષ્ણુનું મંદિર બંધાવ્યું.

મહેમદાવાદ ગામ ગુજરાતના બાદશાહ મહમૂદ બેગડાએ વસાવ્યું હતું. ત્યાંથી દાઢેક માઇલને છેટે બે કબરો જોવા લાયક છે. ખેડે જતાં રસ્તામાં ભમરીઓ કુવો આવે છે. એ કુવો મહમૂદ બેગડાએ બાંધ્યો હતો. એ ઘણો વિશાળ છે. બાદશાહે ઉનાળામાં આરામ લેવા સારૂ ને ઠંડક માટે એ બાંધ્યો હતો. મથાળા ઉપર બે કમાન હતી, તે હીંચકો ટંગાવવા સારૂ બાંધી હતી. કુવામાં ઉતરવા માટે વાંકાં પગથીઆંવાળી ચાર સીડી હતી ને નીચે ભાંયરામાં આઠ ઓરડા હતા—ચાર મોટા ને ચાર નાના. હાલ તો ત્યાં ખંડેર છે.

જિલ્લાનું મોટાંમાં મોટું ગામ નડિઆદ છે. ત્યાં તળાવો છે, તે વરસાદમાં પાણીથી ભરાઈ જાય છે. એવું એક તળાવ આગગાડીમાંથી જણાય છે. શહેરમાં સંતરામનું મંદિર તથા ડાહીલક્ષ્મીપુસ્તકાલય જોવા લાયક છે. નારણદેવનું મંદિર જાણીતું છે. શહેરના લોકો કેળવણીમાં આગળ પડતા છે.

ગુજરાતને જે નરોએ શોભાગ્યું છે, તેમાંના કેટલાક એમાં થયા છે. 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના કર્તા મરહૂમ ગોવર્ધનરામ અહિંના વતની હતા.

ખેડા જિલ્લો વસ્તીથી ભરચક છે. વસ્તીનો મોટો ભાગ પાટીદારો છે. મુખ્ય ધંધો ખેતી છે. તંબાકુ, અનાજ, ને કપાસનો પાક મુખ્ય છે. સાધારણ રીતે મહી નદી ને મહેમદાવાદની વચ્ચેનો ભાગ ચરોતર કહેવાય છે. ચરોતરની જમીન ઘણી રસાળ છે.

ઉમરેઠ, મહુધા, બોરસદ, તથા આણંદ, એ મોટાં ગામ છે. ઉમરેઠમાં ખેડાવાળની વસ્તી વધારે છે. એ લોકો ઘણા બુદ્ધિશાળી ને ધીરધાર કરવામાં હોશિયાર છે.

પાઠ ૫૪મો

ખેડા જિલ્લોઃ મુખ્ય સ્થળો; ભાગ રજો

ખેડા જિલ્લામાં બે મોટાં જાત્રાનાં ઠેકાણાં છે; ડાકોર ને વડતાલ.

ડાકોરમાં રણછોડરાયની મૂર્તિ છે. એને માટે એવી વાત ચાલે છે કે એ મૂર્તિ દ્વારકામાંથી

બોડાણા નામના એક ક્ષત્રિયે આણી છે. બોડાણા ને તેની સ્ત્રી ગંગાબાઈ રણછોડરાયના ભક્ત હતાં. પોતાની એક હાથેલીમાં તુલસીનો છોડ વાવી બોડાણા વર્ષમાં બે વાર ડાકોરથી દ્વારકા શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન કરવા જતો. ગંગાબાઈ તેની સાથે જતી. તે ઘરડો થયો એટલે ભગવાનને ફીકર થઈ કે હવે તેનાથી શી રીતે અવાશે ?

"વાવી વાવી રે તુલસી હાથ,
માંડી માંડી રે મજલ દિનરાત;
ધરે ધરે રે હરજીનું ધ્યાન,
ભૂલ્યો ભૂલ્યો રે દેહનું ભાન. ૧
સેવા સેવા રે બોત્તર વર્ષ કીધ,
મા'વો મા'વો રે માની લીધ;
કરી કરી જુવાની કુરબાન,
વૃદ્ધ વૃદ્ધ કરી શક્યો નહિ ગાન. ૨
વા'લે વા'લે રે વિચાર્યું મન,
ભક્તિ ભક્તિ રે નરનારી ધન્ય;
જેવા જેવા રે પ્રહ્લાદ વિદુર,
તેવું તેવું રે બોડાણાનું નૂર." ૩

શ્રીકૃષ્ણે તેને સ્વપ્નું દીધું કે તું મારી મૂર્તિ અહિંથી તારે ઘેર ડાકોર લઈ જા. બોડાણો એક જૂની વહેલ લઈ આવ્યો ને તેમાં મૂર્તિને મૂકીને

તે ડાકોર લાવ્યો. ડાકોરની પાસે સીમળોજ ગામ આગળ ભગવાનનાં પગલાં છે. અહિં એક લીમડાના ઝાડની ડાળી ભગવાને ઝાલી, તેથી તે ઝાડ મીઠું થઈ ગયું.

"ચાલે ચાલે રે વહેલ વાયુથી વિશેષ,
આવ્યા આવ્યા રે બોડાણાને દેશ;
મીઠું મીઠું રે દાખ્યું લીમડીનું ડાળ,
સાખી સાખી રે મૂકી ગોપાળ. ૧
પગલાં પગલાં રે પૂજાય લીંબ હેઠ,
સંત્ર સંત્ર રે કરે સર્વ ભેટ;
ઊઠ્યાં ઊઠ્યાં રે ગંગાબાઈ નાર,
નીરે નીરે રે વહાલો બળદને ચાર. ૨
રહ્યા રહ્યા રે ડાકોર રણછોડ,
પૂર્યા પૂર્યા રે ગુજરાતના કોડ;
નમ્યાં નમ્યાં રે ગંગા બાઈ પાય,
ગુરુપ્રતાપે નરભો ગાય." ૩

દ્વારકાના પૂજારીઓને આ વાતની ખબર થઈ, એટલે તેઓ તેની પાછળ દોડ્યા. ડાકોર આગળ તેમણે તેને પકડી પાડ્યો. બોડાણાએ મૂર્તિને ગોમતીમાં પધરાવી દીધી. મૂર્તિને તોળી તેની બરાબર સોનું લઈ પાછા જવાનું પૂજારીઓને કહેવામાં આવ્યું, તે તેમણે કબૂલ કર્યું. ગંગાબાઈએ

એક પલ્લામાં ભગવાનની મૂર્તિ મૂકી ને બીજામાં પોતાના નાકની વાળી ને તુલસીપત્ર મૂક્યું તો મૂર્તિવાળું પલ્લું ઊંચું ગયું. આથી પૂજારીઓ નાઉમેદ થઈ પાછા ગયા. ભગવાને તેમને ધીરજ આપી કે જે મૂર્તિ તમે ખોઈ છે તેજ દ્વારકામાં એક કુવામાં તમને જડશે.

ડાકોરનું મંદિર ઘણું ભવ્ય ને વિશાળ છે. તે એક લાખ રૂપીઆને ખરચે સતારાના વતની તાંબેકરે બાંધ્યું છે. ઘણા ભકતો દરેક પુનેમે ત્યાં દર્શન કરવા આવે છે. માણેકઠારી ને કાર્તકી પુનેમે તેમજ રથયાત્રા ને જન્માષ્ટમીને દિવસે ત્યાં બહુ મોટો મેળો ભરાય છે.

બીજું યાત્રાનું સ્થાન વડતાલ છે. ત્યાં સ્વામિનારાયણ પંથનું મોટું મંદિર છે. આ પંથના સ્થાપનાર સહજાનંદ સ્વામી હતા. તેમનો જન્મ અયોધ્યા નગરીની ઉત્તરે આવેલા છપૈયા નામના ગામમાં થયો હતો. તેઓ વડતાલમાં વસ્યા અને તેમણે કૃષ્ણની ભક્તિ કરવાનો ને નીતિથી જીવન ગાળવાનો ઉપદેશ કર્યો. આ પંથ ધીમે ધીમે ગુજરાત ને કાઠીઆવાડમાં ફેલાયો. ચૈત્રી ને કાર્તકી પુનેમે ત્યાં મેળો ભરાય છે.

પાઠ ૨જો—સીમાડો-ગામનો છેડો. ગળગળતે સાદે=રોતો હોય તેમ. કાંતિ=ખુબસુરતી.

પાઠ ૩જો—મળસકું થતાં પહેલાં=વહાણું વાતાં પહેલાં. ઉકાર='ઉ' એવું બોલવું તે. વિદ્યાર્થીઓ=ભણનારા. ભરાઉ=પીંછાથી ભરેલી. છિદ્ર=કાણું. ઇન્દ્રિય=શરીરનો કામ કરતો ભાગ.

પાઠ ૪થો—તસતસતું=ફાટફાટ થતું હોય એવું; બધા અવયવ બરાબર ખીલેલા હોવાથી જોરથી ભરેલું. હણવા=નાશ કરવા. ત્રુટે=તૂટી પડે. જોગ=તક. ક્રોડ=કરોડ. વિજય=વિજયાશંકર કવિ કહે છે.

પાઠ ૫મો—મસલત કરી=ભેગા થઈ વિચાર કરી. વિજયી=જીતતા. સંહરે=નાશ કરે.

પાઠ ૬ઠ્ઠો—જાચના=માગણી. રાજ્યાભિષેક થયો=રાજ્યગાદીએ ચઢ્યા.

પાઠ ૭મો—આજીજી કરી=કાલાવાલા કર્યા.

પાઠ ૮મો—નર=મરદ. માદા=સ્ત્રી. કામગરી=મહેનતુ.

પાઠ ૧૦મો—નાદ=અવાજ. ગજરાજ=હાથીઓનો રાજા; મોટો હાથી. મર્કટ=વાંદરો. પ્રહાર=માર. કાવ્ય°=કવિતાની કળા વિષે મૂર્ખના મોં આગળ વાત કરીએ તે બહેરાની આગળ શંખ વગાડવા જેવું છે. બહેરો જેમ સાંભળતો નથી, તેમ મૂર્ખ કવિતામાં સમજતો નથી. બધિર=બહેરૂં. કોકિલકાગ=કોયલ ને કાગડો. ઘણેરૂં=ઘણું. શ્રવણ=કાને. સ્વર=શબ્દ.

પાઠ ૧૧મો—ઇહાંથી=અહિંથી. કાયા છાંડ=શરીરને તજી દે; મરી જા. વિના=વગર. વછૂટી પડેલી=છૂટી પડેલી. મૃગલી=હરણી. આશીર્વાદ દીધો=તારૂં ભલું થાઓ એમ કહ્યું.

પાઠ ૧૨મો—કાયા=શરીર. સહેવાશે=ખમાશે.અલોપ થયા=નજર બહાર ગયા; ચાલ્યા ગયા. ખેદ=દિલગીરી.

પાઠ ૧૪મો—પત્ની=બૈરી. ગર્વ=મારા જેવું કોઈ નથી એવો વિચાર; અભિમાન. ગર્વિષ્ઠ=અભિમાનનો ભરેલો. સ્નેહાળ=હેતાળ. પચરંગી=જુદા જુદા રંગવાળું. કદ્રૂપી=બેડોળ.

પાઠ ૧૫મો—નેત્રવતી=સુનીતિ (પાઠ ૧૧મો જુઓ). તૃષા=તરસ. નીર=પાણી. ધરણી=જમીન. ચરણ=પગ. સંગ=સાથે. ગિરિ=મોટો પહાડ. પંથ=રસ્તો. સજ્જનડા=સારો માણસ. રતનડું=નાનું રત્ન. અંધા°=જેમ આંધળાને લાકડીનો ને ગરીબને ધનનો આધાર છે, તેમ મારે તારો છે.

પાઠ ૧૬મો—ભક્ષણ કરો=ખાઓ. ખાનદાન=ઊંચા કુળમાં જન્મેલો. યોગ્ય=બરાબર. કાળ=જમરાજા. કાળના મોંમાં=મરવા માટે.

પાઠ ૧૭મો—રક્ષક=રખેવાળ. સમોવડીઉં=સરખું.

પાઠ ૧૮મો—સર્જ્યાં=પેદા કર્યાં. રોગના ભોગ થઈએ=રોગ આપણો નાશ કરે.

પાઠ ૧૯મો—ટેકો=ઊંચો ભાગ. પોષણ=ખોરાક, ટકાવ.

પાઠ ૨૦મો—भद्रा=કલ્યાણ; બધી જાતનું સુખ. अश्व=ઘોડો. जीवतो मांडे जगन=લાંબો વખત પહોંચે એવાં હોમ વગેરે ધર્મનાં કામ કરે છે. साहे=પકડે; મેળવે. लाहे=મેળવે. विजोगियो=(વહાલાંથી) છૂટો. संयोगी=ભેગો. वामे=ઓછી થાય. सारु°=ઘરનો કારભાર સારો ચલાવે એટલો પૈસો મેળવે. टाळो करो=લાભ લો.

પાઠ ૨૨મો—લીલાંછમ=ખૂબ લીલાં. લાજ=શરમ. અવયવ=શરીરના ભાગ; ભાગ.

પાઠ ૨૪મો—પરોપકારી=પારકાનું ભલું કરનાર. દાતાર=આપનાર.

પાઠ ૨૬મો—આ કવિતામાં કવિએ કવિતાને એક પીવાની ચીજ જેવી વર્ણવી છે. ज्ञानबळ=જ્ઞાનરૂપી બળ. छक=મદ; सुधा°=અમૃતના રસ જેવી. शुद्ध=સારી, નીતિવાળી. आनंदामृत=કવિતા સમજનારને કવિતામાં આનંદરૂપી અમૃત પીવાનું મળે છે. ते भोग्य°=તેને સારૂં ફળ આપે. भोग्य=ભોગવવા લાયક. કવિતા તેને ભોગવવા લાયક છે; કવિતામાંથી તેને સારો આનંદ મળે છે.

પાઠ ૨૭મો—ભવ્ય=મોટું ને શોભિતું. હઝરત=નામદાર. પેગંબર=ઈશ્વરનો સંદેશો લાવનાર. બંદગી=પ્રાર્થના. શરીફ=પવિત્ર. ખલીફા=મુહંમદ પેગંબરના વંશના ને એમની સત્તા ચલાવનાર અધિકારી.

પાઠ ૩૦મો—બુદ્ધિશાળી=બુદ્ધિવાળો. જેબ=શોભા. અશો=પવિત્ર. દોખમું=પારસી મુડદાંને નિકાલ કરવાની જગા.

પાઠ ૩૧મો—માંસાહારી=માંસ ખાનાર.

પાઠ ૩૨મો—सहाय=મદદગાર. फोक=ફોગટ. परबल=પારકાનું બળ. कोय=કોઈ. समान=સરખું. मेघ=વાદળું. तोय=પાણી. मोट–મોટી. तत्क्षण=તેજ વખત. दरिद्र=દરિદ્રતા; ગરીબાઈ. मुखपाठ=મોંએ કરવું તે. वकी=સંભવ.

પાઠ ૩૪મો—તબકા=ભાગ. અધ્યારૂ=ગોર. રૂહ=આત્મા.

પાઠ ૩૫મો—उमर°—ઉમરો ઓળંગવા જેટલું ચાલવું તે, ડુંગરો ઓળંગવા જેવું કઠણ થાય છેઃ ગામને પાદરે જવું તે પરદેશ જવા જેવું કઠણ ને ઊઠીને ઘરની ગોળીમાંથી પાણી લેવું તે જાણે ગંગા નદી જેટલું દૂર ગયા હોઈએ એવું થાય છે.

પાઠ ૩૬મો—વસંત ઋતુ=ચૈત્ર ને વૈશાખ બે મહીના.

પાઠ ૩૭મો—વેષધારી=ઢોંગી; ડોળઘાલુ. જગદીશ=જગતનો ધણી; પરમેશ્વર. વૈકુંઠ=શ્રીકૃષ્ણનું ધામ, સ્વર્ગ.

પાઠ ૩૮મો—સ્વર્ગવાસ પામવું. સ્તુતિવાક્યો=વખાણનાં વચનો. કિતાબ=પુસ્તક. ગુજારવું=કરવું. શબે કદ્ર=સત્તાની રાત. તખતી=લેખ. ગેબી=આકાશમાં; ક્યાંથી આવે છે તે સમજાય નહિ એવું; છાનું. શરીફ=પવિત્ર. પર્વરદગાર=પાલનહાર ઇશ્વર.

પાઠ ૪૦મો—મહેલવાસી=મહેલમાં રહેનારાં. પ્રધાન=વજીર.

પાઠ ૪૧મો—ભાગ્યશાળી=નસીબદાર. યંત્ર=સંચો. આમ=ન પચેલો ખોરાક. પાચનશક્તિ=પચાવવાની શક્તિ.

પાઠ ૪૩મો—સેવા બજાવે છે=કામ કરે છે.

પાઠ ૪૪મો—નરી=ખુલ્લી; ચશ્માની મદદ વગરની. પોષક=પોષણ આપનાર; વધારનાર.

પાઠ ૪૫મો—ગોઠીઆ=સોબતી, મિત્ર. બાળસ્નેહી=બાળપણના મિત્ર. આળ=ખોટું તહોમત.

પાઠ ૪૬મો—સારથિ=રથ હાંકનાર. અગાઉ એ કામ ઘણું ઊંચું ગણાતું. ખેદ પામ્યો=સગાંને કેમ મરાય, એમ અર્જુનનું મન લડવાથી હઠી ગયું. વૈકુંઠ ગયા=સ્વર્ગ ગયા.

પાઠ ૪૭મો—**स्फाटिक**=એક જાતનો ઉત્તમ મણિ. **स्तंभ**=થાંભલો. **प्रतिबिंब**=પડછાયો. **तेहने**=થાંભલામાં પડેલા પોતાના આકારને. **श्याम**=શ્રીકૃષ્ણ; કાળા સરખા રંગના હતા માટે તેઓ શ્યામ ને કૃષ્ણ કહેવાય છે. **दधी**=દહિં. **अनुखले**=ઉખળા સાથે. **शोचमां**=દિલગીરીમાં. **दयाना**=દયારામ કવિના. **प्राणवल्लभ**=પ્રાણ જેવા વહાલા. **बळतर**=સંસારના સંતાપ.

પાઠ ૪૮મો—અપાસરો=જૈન લોકોના ગોરજીઓને રહેવાનું ઠેકાણું. તિલક=ટીલું.

પાઠ ૪૯મો—સરોવર=મોટું તળાવ.

પાઠ ૫૦મો—**नागदमन**=આ કવિતામાં જમના નદીના કાલિનાગને શ્રીકૃષ્ણે વશ કર્યો તેનું વર્ણન નરસિંહ મહેતાએ કર્યું છે. **दमन**=વશ કરવું તે. **जल°**=નાગણ શ્રીકૃષ્ણને કહે છે કે તું જળમાંના કમળને છાંડીને-છોડીને ચાલ્યો જા. **मथुरा°**=જુગટું રમતાં નાગનું માથું હાર્યો છું, તે લેવા અહિં આવ્યો છું. **नटवर**=નાચનારામાં શ્રેષ્ઠ. **नाथियो**=નાક વીંધી તેમાં દોરી ઘાલી વશ કર્યો.

પાઠ ૫૩મો—માતબર=પૈસાદાર. રોનકદાર=ભભકાદાર. પીડાતો=દુઃખ પામતો. જોમ=જુસ્સો. પુસ્તકાલય=ઘણાં પુસ્તકો એકઠાં કર્યાં હોય એવું ઠેકાણું. ભરચક=ભરેલો. રસાળ=ફળદ્રૂપ.

પાઠ ૫૪મો—મજલ=મુસાફરી. મા'વો=માધવ. શ્રીકૃષ્ણને હેતમાં માધવને બદલે મા'વો કહ્યો છે. કુરબાન=સફળ. નૂર=તેજ. વહેલ=ગાડું. સાખી°=સાક્ષી; નિશાની મૂકી. કોડ=હોંસ. નરભો=નરભેરામ કવિ. પંથ=ધર્મની શાખા; ધર્મનો માર્ગ.
